

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)
"שמאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט).

גליון מס' 39
טבת-שבט תשס"א

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט

www.toraland.org.il

דואר

Mahon@inter.net.il

בהוצאת מכון התורה והארץ

כפר דרום - חבל עזה

טל. 07-6847325

פקס. 07-6847055

עורך:
הרב יואל פרידמן

מערכת:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב גבריאל קדוש
הרב דורון ותקין

החברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 - 4262

סדר ועימוד
א"א 6847761—08
דפוס חמד בע"מ, ירושלים
כל הזכויות שמורות

תוכן

מאמר מערכת

- 5 הרב גבריאל קדוש "כי תבואו אל הארץ ונטעתם"

הגות

- 7 הרב יהודה הלוי עמיחי קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק
11 הרב עזריאל אריאל משקל החסידות בהנהגת השמיטה

מאמרים

- 27 הרב יואל פרידמן עבודות שאינן חקלאיות
קילוף תפוחי אדמה הקדושים בקדושת שביעית ע"י מכונה
32 הרב יהודה הלוי עמיחי

סקירה מדעית

- 38 אג' יחיאל שטיינמן קניית פרחים בשמיטה

פסקי הלכה

- 42 הרב יגאל הדאיה הל' תולעים

רשימת המשתתפים בחוברת (לפי סדר הא'ב')

הרב עזריאל אריאל	רב היישוב עטרת
הרב יגאל הדאיה	רב היישוב גדיד
הרב יהודה הלוי עמיחי	ראש המח' ההלכתית מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן	מכון התורה והארץ
הרב גבריאל קדוש	רב היישוב גני-טל, מכון התורה והארץ
אג' יחיאל שטיינגמן	חיספין, מדריך לגידול פרחים, משרד החקלאות מחוז גליל גולן

הרב גבריאל קדוש

"כי תבואו אל הארץ ונטעתם"

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות לעניין חישוב זמן השנים של הפירות לעניין ערלה ולעניין תרומות ומעשרות. במשנה מצאנו מחלוקת בזה (ראש השנה פ"א מ"א): "באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמישה עשר בו".

השלב באילן הקובע את שנתו הוא החנטה כדברי חז"ל: "אילן שחנטו פירותיו קודם חמישה עשר בשבט לשנה שעברה (שנת המעשר כשנה שעברה). אחר חמישה עשר בשבט מתעשר לשנה הבאה" (ראש השנה ט"ו ע"ב). מצאנו גם שבתאריך זה רוב גשמי השנה כבר ירדו "הואיל ויצאו רוב גשמי שנה ועדיין רוב תקופה בחוץ" (ראש השנה יד ע"א). ובירושלמי (ראש השנה פ"א ה"ב) מתבאר שט"ו בשבט הוא מעין "פרשת המים" ביניקת האילן: "עד כאן הן חייני ממי השנה שעברה מיכן והילך הן חייני ממי השנה הבאה".

אופיו של ט"ו בשבט קיבל משמעויות נוספות במשך הדורות כיום מיוחד שראוי להתפלל בו על הפירות ובמיוחד על האתרוג (תיקון ט"ו בשבט): "ומנהג טוב להולכים בתמים להרבות בפירות בעצם היום הזה ולומר שירותות שבחות עליהן..." וכן מצאנו הדרכה נוספת ליום זה (בני יששכר):

"כי הנה זה היום אשר עולה השרף באילנות, והוא כפי הזכות של כל אחד מישראל, הנה מה טוב ומה נעים שיתפלל האדם ביום ההוא ראשית יסוד הצמיחה, שיזמין לו ה' יתברך לעת המצטרך את פרי עץ ההדר והנה תפילתו תעשה פירות".

בתקופה האחרונה של שיבת ישראל לארצו קיבל ט"ו בשבט משמעויות נוספות של מנהג נטיעת אילנות ביום זה, כביטוי לבניין הארץ "עת לטעת... ועת לבנות" (קהלת ב).

המתבונן ימצא קשר עמוק בין שיבת ישראל לארצו, נטיעת אילנות בארץ ישראל ותוקפן של מצוות התלויות בארץ. מצוות כשמיטה ויובל, קשורות לכמות היהודים הנמצאים בפועל בארץ ישראל. ככל שיש יותר יהודים בארץ (רוב היהודים או כולם) כך תוקף המצוות עולה מדרגה של מידת חסידות או דרבנן למצב של חיוב מן התורה.

חז"ל דרשו על הפסוק "וקראתם דרור לכל יושביה" (ויקרא, כה, י) — "כשכל כל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן" (ערכין לב ע"ב). הרב קוק זצ"ל מסביר שיש קשר ישיר בין מצב האומה "רוב יושביה עליה" למצוות היובל (הקדמה לשבת הארץ):

"כל אלה יחד (ערכי היובל והשמיטה) הם סימני חיים עליונים, שצריכה לגלותם אומה זו, שמוסר לאומי א-להי כזה חי בקרבה, ונכון הוא לפניה, בהיותה מבונה בכל תכסיסה ברום עילויה המדיני כשכל יושביה עליה".

מבאר לנו הרב עוזי קלכהיים זצ"ל (שירת האומה לארצה עמ' קעא):

"בדרשה זו ציינו חכמינו את מצבה התקין והשלם של האומה... מצב זה

מציין את הקשר שבין העם והארץ, אשר נוצר מהמפגש המשותף של כל העם עם נחלתו. כלומר, היובל יכול לשמש לנו כמודד למידת זיקתו ונכונותו של העם להיות בארצו. כשהוא חל, משמע שהעם שוכן בנחלתו וחי בה חיים טבעיים במדינתו ככל עם על אדמתו במצב שלם זה, יכולה להופיע גם רוחו בצורה מושלמת... בעת שיגיעו המצוות התלויות בארץ לידי חיובן מדאורייתא - הרי שהגיעה האומה להתחברות מלאה בארצה, אז היא תגלה כוחות גנוזים שבקרב...".

זאת אומרת ששיבת ישראל לארצו וההשתרשות בארץ היא גופה מביאה להעלאת רמתו הרוחנית של העם וחיזוק תוקף המצוות התלויות בארץ. העיסוק בנטיעות ובבניין הארץ הוא זה אשר מעמיק את קשרנו הרוחני לארץ, שמתגלה בקיומם של המצוות התלויות בארץ באופן יותר נרחב. השנה שנבצר מאתנו לנהוג את מנהג הנטיעות בעקבות שנת השמיטה, יכולים אנו ע"י העמקת הלימוד במצוות התלויות בארץ ובבניינה של ארץ ישראל להגיע לחיזוק הקשר בין ישראל לארץ ישראל ולתורתו. קיום המצוות התלויות בארץ בזמן הזה, למרות שאינו אידיאלי ולמרות שיש בו חסרונות רבים ובולטים — אך הוא עצמו משכלל ומרומם את חיינו הרוחניים כאומה. וכן כתב הרב קוק זצ"ל (עולת ראי"ה ח"א עמ' שג):

"ההוד והפאר המיוחד, שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, ע"י אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות, ומכין אחרית ותקוה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבא, מתגלה הוא לנו מתוך עז חפצנו הפנימי, המפעם בקרב נשמתנו, להעמיד את צביון אומתנו על ארץ אבותינו במלא תארה ולזאת אנחנו שואפים לחדש עלינו ימים קדמונים, כימי עולם וכשנים קדמוניותו כן יביאו אותנו המצוות התלויות בארץ לידי רוממות החיים, שע"פ צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסיף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן, ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה היינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים, עד שיהיו אלה המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים".

דווקא בזמן דיבורים של חולשה והתרופפות הזיקה של חלק מעמנו לנחלת אבות, שומה עלינו כתשובת המשקל להגביר חיל לבנין ארצנו, שמירת המצוות התלויות בה ובבניינה, ומתוך כך נזכה בעז"ה לשיבת כל ישראל לכל ארצו ולקיום המצוות בצורתם השלמה.

טבעי הדבר שרובה ככולה של החוברת עוסקת בנושאים שונים בשביעית. בעיות צרכניות בשמיטה החל מקניית פירות וירקות וכלה בקניית פרחים. נידונים בחוברת גם שאלות הקשורות לקדושת פירות שביעית ומלאכות שנעשות בגינה ובבית אך אינן חקלאיות במהותן.

המערכת

הרב יהודה הלוי עמיחי

קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק זצ"ל

מִרְנֵן הָרֵב קוֹק זצ"ל כְּרֵבָה שֶׁל יִפּוֹ וְהַמּוֹשְׁבוֹת, וְלֵאחֶר מִכֵּן כְּרֵבָה שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם וְאַרְץ יִשְׂרָאֵל כּוֹלָה, הַשְׁפִּיעַ רְבוּת עַל הַיִּיֶשׁוּב הַיְּהוּדִי בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, וּבִיִּיחּוּד בְּעִנְיִין הַמִּצְוֹת הַתְּלוּיֹת בְּאַרְץ. אֶחָד מִתַּחֲמוּמֵי הַהִשְׁפָּעָה הַבּוֹלְטִים בִּיְתֵר הָיָה בְּקִיּוֹם מִצְוֹת הַשְׁמִיטָה.

בְּדִבְרֵינוּ נִבְרַר אֶת שִׁטַּת מִרְנֵן הָרֵב קוֹק זצ"ל בְּדִינֵי קְדוּשַׁת פִּירוֹת שְׁבִיעִית.

א. חִידוּשֵׁי הַלְכָה בְּקְדוּשַׁת פִּירוֹת שְׁבִיעִית

1. הַלְכָה פְּסוּקָה הִיא שְׁאִין מִשְׁנִים פִּירוֹת שְׁבִיעִית מִבְּרִייתָן, אֲלֵא דִבְרֵי שְׁדִּרְכוּ לְהֵאכֹל חֵי אֵין לְאוֹכְלוּ מִבוּשָׁל, וְכֹל שְׁדִּרְכוּ לְהֵאכֹל מִבוּשָׁל אֵין אוֹכְלִים אוֹתוֹ חֵי (רַמְבַּ"ם פ"ה ה"ג).
- בְּעַל עֵרוֹךְ הַשְׁלַחַן (ס' כִּד סֵעִי ט) הִתִּיר לַעֲשׂוֹת שִׁיכָר (בִּירָה) מַחִיטָה שֶׁל שְׁבִיעִית, לְמִירוֹת שְׁרֹוב הַחִיטִים עוֹמְדִים לְאֹכִילָה, אוֹלָם מִכִּיוּן שְׁדִּרְךְ הָעוֹלָם לַשְׁתּוֹת שִׁכָר — מוֹתֵר לַעֲשׂוֹתוֹ מַחִיטֵי שְׁבִיעִית. לַעֲוֹמַת דְּבָרִים אֵלוֹ כְּתַב הָרֵב קוֹק (מִשְׁפָּט כֶּהן ס' פה) שֶׁאִם לֹא מִקּוֹבֵל לַעֲשׂוֹת שִׁיכָר מִרְבּוֹב הַחִיטִים שְׁבִיעִית — אֲסוּר לַעֲשׂוֹת שִׁכָר מַחִיטֵי שְׁבִיעִית. מַחֲלוּקַת זֶה הִיא גַם בְּעִנְיִן סַחִיטַת פִּירוֹת שְׁבִיעִית, הָאִם מִכִּיוּן שֵׁשׁ רִבִּים הַנוֹהֲגִים לַעֲשׂוֹת כֵּן הִרִי זֶה מוֹתֵר אוֹ עֲלִינוּ לְבִרְר שְׁרֹוב הַפִּירוֹת עוֹמְדִים לְסַחִיטָה¹.
2. נִחְלַקוּ הָרֵאשׁוֹנִים הָאִם מוֹתֵר לְבַשֵּׁל דִּבְרֵי שְׁבַעֲקֻבוֹת הַבִּישׁוּל יוֹשְׁבַח אוֹלָם מֵאִידֶךְ בְּגַלֵּל הַבִּישׁוּל גַם תִּתְנַמַּעַט כְּמוֹתוֹ. בְּסִפְרוֹ שַׁבַּת הָאָרֶץ (פ"ה ה"ג) הִבִּיא הָרֵב קוֹק זצ"ל שְׁתֵּי דְּעוֹת בִּשְׁאֵלָה זֶה וְלֹא הִכְרִיעַ כְּמִי הַלְכָה. בְּבֵית רִידְב"ז (ס' ה' אוֹת ו) הִכְרִיעַ לְהַקֵּל, אוֹלָם מִרְנֵן הָרֵב קוֹק זצ"ל בְּמִשְׁפָּט כֶּהן (ס' פה) הִכְרִיעַ שֵׁשׁ לְהַחֲמִיר כְּדַעַה הָאוֹסֶרֶת לְבַשֵּׁל יֵין שְׁבִיעִית לְמִירוֹת שְׁמִשְׁבִּיחוֹ, וּמִשׁוּם כֵּךְ אֲסוּר לְבַשֵּׁל תַּפּוּזִים לַעֲשִׂיַת מִרְקַחַת (רִיבָה).
3. פִּירוֹת שְׁבִיעִית קְדוּשִׁים הֵם וְאֲסוּר לַתֵּת אוֹתָם לְנִכְרִים אֲלֵא אִם הִיוּ שִׁכִּירִים שֶׁל יְהוּדִי אוֹ אֹרְחֵי יְהוּדִי. אוֹלָם מִרְנֵן הָרֵב קוֹק זצ"ל מַחֲדָשׁ (שְׁבַה"א פ"ד ה"ל אוֹת א) "אִם בָּאוּ נִכְרִים לְבוֹז פִּירוֹת שְׁבִיעִית, בְּכֹל עִנְיִין יֵשׁ לוֹמֵר שְׁמוֹתֵר לְמַחֲוֹת בִּידָם, וְיֵשׁ לוֹמֵר שֶׁגַם חִיּוּבָא אֵיכָא לְמַחֲוֹת, וְשִׁלָּא בִידָן לְמַסּוֹר לְהֵם דִּבְרֵי שֶׁהוּא קְדוּשָׁה".
4. חִידוּשׁ נּוֹסֵף כְּתַב מִרְנֵן הָרֵב קוֹק זצ"ל (קוֹנְטֵרַס אַחֲרוֹן לְשַׁבַּת הָאָרֶץ ס' כב) שְׁאִין לְמַלֵּא כּוֹס הַבְּדֵלָה יוֹתֵר מִמִּידָתוֹ, מִכִּיוּן שֶׁנִּשְׁפָּךְ וּמֵאֲבַד פִּירוֹת שְׁבִיעִית, וְכֵן אֵין לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בֵּינָן הַקְדוּשׁ בְּקְדוּשַׁת שְׁבִיעִית בְּלִיל הַסֵּדֵר כְּשֶׁשׁוּפְכִים מֵהֵינָן בְּסִימְנֵי דצ"ךְ עַד"ש. כְּמוֹ כֵּן הוֹסִיף שְׁאִין לְהַשְׁתַּמֵּשׁ כֹּלֵל בֵּינָן שֶׁל שְׁבִיעִית לְהַבְדִּילָה,

1. עֵינָן מִדְרִיךְ שְׁמִיטָה לְצִרְכָן, (הוֹצֵאת מִכּוֹן הַתּוֹרָה וְהָאָרֶץ עמ' 32).

- שהרי הנשים נוהגות שאינן שותות מיין הבדלה, א"כ הרי זה ממעט משותיו?²
5. חידוש נוסף אנו לומדים בדברי מרן הרב קוק זצ"ל והוא שהנוטל ידיו לפירות שביעית מפני קדושת שביעית, משום "שם קודש" שנקרא עליהם, אין זה בכלל "הנוטל ידיו לפירות – הרי זה מגסי הרוח" (חולין קו ע"א). וכן הסך ידיו בשמן של שביעית, עליו ליטול ידיו קודם הסיכה, וכשם שתקנו נט"י לסעודה בגלל הפסוק "והתקדשתם והייתם קדושים" כן הדין בשמן של שביעית. אם כי יש מקום לחלק ולומר שאין צורך בנטילת ידים לשמן שביעית מכיוון שרק לעניין תרומה סתם ידים עושות משקין ראשון לטומאה, אבל בפירות שביעית הלא הם כחולין (אור שמח הל' אבות הטומאה פ"ח ה"ח), בכל אופן מרן הרב קוק זצ"ל כתב שכשר הדבר וראוי להחמיר בקדושת שביעית כקדושת תרומה.
6. מרן הרב קוק זצ"ל החמיר בקדושת שביעית עד שאפילו בפירות שביעית שגדלו בקרקע שנמכרה לגוי – נהג קדושת שביעית. אוצר בית הדין שהונהג בשנת תר"ע פעל על מנת לאפשר לסוחרים למכור את סחורתם לאחר היתר המכירה כקדושים בקדושת שביעית³.
7. למרות היתר המכירה הרי באופן אישי הידר מרן הרב זצ"ל ולא הוציא אתרוג מארץ ישראל וכדבריו (משפט כהן סי' פו) "אע"פ שאני מקיל לאחרים, מפני הדחק וחיי נפש ממנו, לסמוך על הפקעה, מ"מ כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל?".
- מדוגמאות אלו עולה שמרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאד בעניין קדושת פירות שביעית, ונשאלת השאלה מה הייתה הסיבה לכך? את התשובה ניתן לראות בדבריו הדנים בשאלת המלאכות המותרות להצלת האילן בשביעית.

ב. הצלת פירות שביעית

בגמרא (מ"ק ג ע"א, ע"ז נ ע"ב) מבואר שפעולות להצלת האילן מותרות בשביעית, ואילו פעולות שנעשות להשבחת האילן אסורות. נחלקו המפרשים מה דין הצלת הפירות, בלשון חז"ל "אוקמי פירא" – האם ההיתר הוא רק לטובת העץ אבל לא הפירות או שמא הצלת הפירות היא הצלת העץ.

מרן הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"א ה"ה) הביא את התוספתא (פ"א ה"ז) האוסרת לקצוץ קוצים היוצאים מן האילן ומזיקים את הפירות. והוסיף על כך וכתב:

"וזה אסור לכל הדעות, שאפילו לאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן – זהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה, אבל עבודה שהיא לצורך הפירות – לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות – הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם".

2. עיין אור לציון (פ"ב שאלה ו).
3. עיין משפט כהן (סי' עו, פז).

והוסיף הרב קוק זצ"ל במשפט כהן (סי' עט):

"דעיקר ההיתר (לאוקמי-להצלה) הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ובודאי לא שייך זה בפירות שביעית עצמם, שאין אנו אחראים לקיומם כלל".

כשהיישוב היהודי התחדש בארצנו הקדושה שאלה זו התעוררה במלוא עוזה, והיו אחרונים רבים שסברו שאמנם הפירות קדושים בקדושת שביעית אולם מותר לעשות פעולות על מנת לדאוג שיישארו פירות שביעית לציבור הרחב⁴.

ג. מהות קדושת פירות שביעית

במהות קדושת פירות שביעית אפשר להסביר שהפירות הם חולין אלא שחלים עליהם דינים מסוימים שהם כקדושה, אולם אין מהותם קודש שהוא נבדל ומופרש מאתנו. מאידך אפשר להסביר את קדושת שביעית **כמהות קדושה עצמית, שאין הפירות שייכים לנו כלל**, אלא שהקב"ה התיר לנו לאוכלם ולהשתמש בהם בדרכים מסוימות (עיין כלכלת שביעית עמו' רי-יא).

בפרשת השמיטה (ויקרא כה א-ז) לא הוזכר כלל הביטוי קודש, אלא רק כיצד יש להתנהג בפירות שביעית. אלא שבדיני יובל נאמר (ויקרא כה יב) "כי יובל היא, קדש תהיה לכם". והגמ' היא הלומדת מהפסוק המוזכר בדיני יובל לעניין דיני שביעית, שכשם שיובל קודש ותופס את דמיו כן גם שביעית הפירות הם קודש ותופסת דמיה, ומתוך כך אנו באים למחלוקת מהי מהות קדושת פירות שביעית, האם עיקרה הם הדינים ההתנהגותיים או שמא קדושתם העצמית של הפירות. הטיפול בעץ לצורך פירות שביעית הוא ההבדל העיקרי בתפיסת מהות קדושת שביעית. האחרונים, החולקים על הרב קוק זצ"ל, סברתם היא שקדושת פירות שביעית היא דינית התנהגותית שאין להפסידם, למכרם, לייצאם וכדומה, אבל יש לנו עניין בקיום הפירות כדי שלא תהיה הארץ שממה, ואנו יכולים לדאוג לקיום פירות שביעית. ואילו מן הרב קוק זצ"ל הבין שאין לנו כל עניין בפירות שביעית שהופקעו מאתנו והם קדושים בקדושתם העצמית, ולכן אסורה עלינו כל פעולה בדבר שהופקע מרשותינו.

ד. שיטת מרן הרב קוק זצ"ל

שיטת הרב קוק זצ"ל היא, שאין להפסיד פירות גם בשנים רגילות, מכיוון שאין להפסיד את עולמו של הקב"ה. כפי שאמר לרב אריה לויין זצ"ל (מלאכים כבני אדם עמ' 240):

"האמן תאמין לי שמימי נזהרתי לבלתי קטוף בלי תועלת עשב או פרח, שיכול לגדול או לצמוח, כי אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה

4. עיין שבת הארץ (פ"א ה"ה הערה 87-88).

האומר לו גדל כל ציץ עשב אומר דבר, כל אבן לוחשת סוד. כל בריה אומרת שירה".

במהלך שש שנות המעשה הברכה היא המתרת את הפרי באכילה "וכל הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה – כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר לד' הארץ ומלואה" (ברכות לה ע"א). בשנה השביעית ישנה קדושה מיוחדת ומהותה היא שהפירות נבדלים מאתנו, כשם שאצל האדם דרשו חז"ל: קדושים תהיו – פרושים תהיו, גם פירות שביעית נבדלים מאתנו וזוהי קדושתם ומעלתם. כעין רעיון זה מצאנו בדברי ה"שם משמאל" (ויקרא עמ' שמז):

"וזהו שבת לה' שחוזרת כל הבריאה למציאה וחוזר ה' ית' ובורא אותה כבראשונה. ויש לומר שכמו שהבריאה היא בכלל, כן היא נחלת ארץ ישראל לישראל, שניתנה להם רק לשבע שנים לעבוד את האדמה וחוזר ונותן להם עוד שבע שנים לעבדה ולשמרה: ועל כן יש קדושה בפירות שביעית ותופסת דמיה כהקדש".

מתוך הסתכלות זאת על קדושת פירות שביעית מובן היטב מדוע מרן הרב קוק זצ"ל החמיר בפסקי הלכות שביעית, שהרי אין לנו כל שייכות לפירות שביעית, ולכן אין אנו יכולים לעשות עבודות לשמירת הפירות אלא הנצרך לעבודת האילן שנשאר ברשותנו בשנת השמיטה. וכאשר אנו נגשים לאכול פירות הקדושים בקדושת שביעית עלינו ליטול ידינו, כפי שנוטלים ידים לפני אכילת תרומה, שכן בפירות שביעית אנו אוכלים משלחן גבוה. וברור שכל הפסד של הפירות הוא אסור. וכאמור אפילו אם ההפסד הוא זמני. גם הפסד זמני נחשב הפסד שכן אין אלו פירות שלנו כלל ולא ניתנו אלא לאכילה בלבד, ואם נוצר מצב שבזמן מסוים אי אפשר לאכול את הפירות הללו הרי זו פעולה הנוגדת את שהותר לנו "לאכלה ולא להפסד". מרן הרב קוק זצ"ל כתב (הקדמה לשב"א פט"ו) על מצוות השמיטה ש"אין לשער גודל ערכה וקדושתה, ואור החיים הגנוזה לעטרת גאולה וישועה". הסתכלות עמוקה זו על המצווה המקיימת את עמינו על אדמתנו – היא המביאה לידי עומק הבנה בקדושת פירות שנת השמיטה.

הרב עזריאל אריאל

משקל החסידות בהנהגת השמיטה

שאלת "מה נאכל בשנה השביעית" מלווה את עם ישראל — בהיותו יושב בארצו — מאז כניסתו לארץ ועד ימינו אלה. אלא שבעוד שבימי קדם התמקדה שאלה זו בעצם השגת המזון, שהיה חסר בשנת השמיטה¹, הרי שהיום השאלה היא אחרת: מה לבחור מבין שפע האפשרויות שהשווקים והחנויות מלאים מהם? האם להעדיף תוצרת המיובאת מחו"ל? האם להעדיף תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים? האם להעדיף גידולים במסגרת אוצר בית-דין? במסגרת היתר המכירה? מצע מנותק? ובתוך כל אלה, איך להתייחס למצבי ביניים שונים, כמו: גידולים בחממות (בקרעט), גידולים באיזורים שונים של הארץ, ועוד?

א. דין ולפנים משורת הדין

בראשית הדברים, יש להבהיר מושגי יסוד, העומדים בבסיסו של הדין: הן ההלכתי והן זה שלפנים משורת הדין. בכל דיון הלכתי, אנו מבחינים בין מספר מצבים הלכתיים: הראשון הוא עיקר הדין, הנקבע על ידי כללי הפסיקה הבסיסיים. גם בהגדרתו של "עיקר הדין" יכולות להיות מחלוקות; אך גם בהם ישנם כללים להכרעת ההלכה, כמו: ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, הליכה אחר רבים, סמכות "מרא דאתרא", המנהג המקובל ועוד. משני צדדיו של עיקר הדין ישנן עוד שתי רמות: הידורים או חומרות, מצד אחד, והיתרים של דחק, מצד שני. פסיקת ההלכה עוסקת בעיקר בשאלת "עיקר הדין". במצבים בהם הדבר נדרש, יש צורך לברר מה מותר בדוחק או בשעת הדחק, או שיש למקל על מה שיסמוך. גם שיקול זה — עד כמה ניתן להסתמך, בנסיבות שונות, על דעות מקילות — הוא שיקול הלכתי, אלא שהערכת הנסיבות כ"שעת הדחק" — גדולה או קטנה — נתונה לשיקול דעתו של הפוסק, וקשורה במידה רבה לשיקולים ערכיים והשקפתיים, הקשורים ל"חלק החמישי של השולחן ערוך". בתחום החומרות וההידורים — מאחר שהוכרע שמעיקר הדין הדבר מותר — הרי שההחלטה אם להדר או להחמיר נתונה בידי כל אדם ואדם על פי מדת המוטיבציה האישית שלו. אך גם כאן נדרשת הנחיה תורנית כדי לשקול כראוי את מדת נחיצותם וחשיבותם של החומרה וההידור, בעיקר כאשר הם עלולים לבוא על חשבונם של דברים אחרים, שיש לבדוק אם אכן חשיבותם אינה פחותה².

1. עי' תוספתא (אהלות פרק יח); ירושלמי (שביעית פ"ו ה"ד); סנהדרין (צא ע"א); איכה רבה (פתיחתא, סי' יז); מאמר הגר"ש ישראל: "השמיטה במהלך הדורות" (מדריך שמיטה לצרכן עמ' 99-100).

2. כאן המקום להתריע על תופעה ההולכת ומתפשטת, והיא: הזנחת "עיקר הדין" בפסיקת ההלכה. לדוגמא אביא את המציאות הקיימת במשחטות לעופות. ציבור גדל והולך דורש כשרות

ב. עיקר הדין – בשמיטה

1. עיקר הדין – לחקלאי

כאשר אנו עוסקים בחקלאי, עיקר הדין הוא ברור מאד: לשבות בשמיטה מבלי להסתמך על היתרים שונים. פירוש הדבר הוא: לעשות מלאכות שנועדו "לאוקמי אילנא", ולדעת רוב הפוסקים – אף "אוקמי פירא"³, להפקיר את הפירות ולאפשר לכל מאן דבעי לקחת אותם לביתו. לכל היותר ניתן להתיר – ברמה זו, של "עיקר הדין" – "אוצר בית דין" שיבצע קטיף וחלוקה לצרכנים תמורת השתתפות בהוצאות הקטיף, מבלי שהחקלאי עצמו יהיה מעורב בענין ויקבל תשלום על עבודות שביצע⁴. היתר אחר שהוא נכון מעיקר הדין הוא גידול במצע מנותק בחממה⁵.

כל ההיתרים האחרים – הן אלה המבוססים על היתר המכירה, והן אלה הכלולים במסגרת של "אוצר בית-דין" – הם היתרים המסתמכים על דעת מיעוט ועל סברות מקילות⁶. החקלאי, הנמצא במצב של שעת דחק קשה – מותר לו לסמוך על שיטות אלו, ולפעמים הוא אף נדרש לכך כדי שלא לפגוע פגיעה אנושה במצווה המוטלת עליו במשך כל שבע השנים: ליישב את ארץ ישראל ולהחזיק בה בשליחותו של העם כולו⁷.

החקלאי הבא לסמוך על היתר המכירה, נאלץ להיכנס לדוחק הלכתי במספר נקודות:

א. עצם מכירת הקרקע לגוי, שיש בה שאלה של איסור "לא תחנם"⁸.

למהדרין. כתוצאה מכך, כל עוף שיש בו איזושהי שאלה, נזרק מיד אל ערימת העופות הלא כשרים, ומשווק בדרך כלל לגויים. למשחטות לא משתלם לממן העסקה של רב פוסק שיכריע בכל השאלות, מפני שמשכורתו של הפוסק יקרה יותר מאשר מחיר העופות שיורה בהם לקולא. כתוצאה מכך, הולך לאיבוד ניסיון מצטבר של מאות שנים בפסיקה בטרופות העוף, וברוב המשחטות המיון הוא בין "כשר למהדרין" לבין "טרף". ניתן אף לראות רבנים הנמנעים מלפסוק בשאלות חדשות העומדות בפניהם, ובמקום זה הם מחפשים פתרונות עוקפים ההולכים בדרכים בטוחות, שיחסכו מהם את הצורך להתמודד עם שאלות ולקחת אחריות על הכרעות מחודשות. אך כאשר אותם רבנים נתקלים במצבים קשים של שעת הדחק, הם נאלצים לבחור בדרכים דחוקות ביותר. וכך נוצר מצב כזה: כאשר אפשר – סוטים מן הדין לחומרא. כאשר קשה מאד – סוטים מן הדין לקולא. ומה יהיה על "עיקר הדין", שהוא אמיתה של תורה?

3. עי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק ב סעי' ג; פרק יב; פרק יז).
4. עי' במאמרו של הגר"ש ישראלי זצ"ל: השמיטה במהלך הדורות ("מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 101) ו"מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק כה סעי' יח).
5. עי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק יט).
6. עי' מאמרו של הגר"ש ישראלי (שם).
7. עי' במבוא של מרן הרב קוק זצ"ל לשבת הארץ (פרק טו ד"ה ואם כך, אמנם, לפיכך).
8. שו"ת שמן המור (י"ד סי' ד); שו"ת ישועת מלכו (י"ד סי' נה-נט); שו"ת אבני נזר (ח"ג י"ד סי' תנח); אגרת האדר"ת (אדר היקר סי' י, מובאת בסוף שבת הארץ); מבוא לשבת הארץ (פרק יב); הר צבי (זרעים ח"ב סי' מז); לאור ההלכה (עמ' קכג-קכד); מאמר הגר"ב ז'ולטי (כרם ציון הלכות פסוקות, בתחילת הספר). ומקורם בירושלמי (ע"ז פ"א ה"ט בסופה); כפתור ופרח (פרק

- ב. השימוש בדרך שיש בה "הערמה" – אינה רצויה מלכתחילה⁹, ויש שפקפקו אם היא אכן מועילה¹⁰.
- ג. הפקעת מצווה שהיא מהחשובות בתורה, ובמיוחד – כאשר בגללה גלינו מן הארץ ובזכותה ניגאל¹¹.
- ד. הימנעות מהפקר הפירות ומשמירה על קדושתם, כאשר קדושת שביעית בקרקע של גוי שנויה במחלוקת שבין מרן הב"י לבין המב"ט¹².
- ה. עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעת מיעוט מבין הפוסקים¹³. בעיה זו

י; חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי ארץ פרק יא סעי' טז). ועיי' שו"ת ציץ הקודש (ח"א סי' טז אות יט); חזו"א (סי' כד); מאמר הרה"ג אליהו בקשי דורון (תורה שבעל פה טו). ליסוד זה נצטרפו עוד כמה סניפים:

א. האדר"ת הנהיג מכירה על תנאי שהגוי לא יקוץ את האילנות, וא"כ מעשה המכירה נגמר ע"י מעשהו של הגוי. עיי': בצאת השנה (עמ' פא); ספר השמיטה (עמ' עה). ועיי' מש"כ על כך במעדנ"א (סי' א).

ב. בספר "מזבח אדמה" (יו"ד סי' קנא, מובא בהר צבי זרעים ח"ב סי' מז, בצאת השנה עמ' פב) נאמר שאין איסור לא תחנם במכירה לגוי שאינו עובד ע"ז. וכ"כ במשפט כהן (סי' ס, סג) עפ"י: ראב"ד (הל' עבודת כוכבים פ"י ה"ו) ושו"ת הרשב"א (ח"א סי' ח). וכ"כ ר' יצחק אלחנן ספקטור (מכתבים המופיעים בחוברת "ניצני ארץ" ו, עמ' 11-16). ועיי' ב"י וב"ח (חו"מ סי' רמט); ספר השמיטה (עמ' קט).

ג. המכירה היא לזמן. הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מח) כתב עפ"י ספר החינוך (מצוה שלט, ועיי' מנ"ח שם), שאין איסור תורה במכירה שאיננה לצמיתות. ועיי' ספר השמיטה (עמ' קו-קטז) ובהרחבה – בספר "באהלי שדה" (עמ' 47-48, 51-53).

ד. ר' זלמן ש"ך (מובא במבוא לשבת הארץ, פרק יב) העיר עפ"י הרמב"ם (הל' ע"ז פ"י ה"ד) שאין איסור תורה במכירת קרקע לגוי שכבר יש לו קרקע בארץ. ועיי' ספר השמיטה (עמ' קח סעי' ג).

9. עיי' במאמרו של הגר"ש ישראלי זצ"ל: "השמיטה במהלך הדורות" (מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 101-104) ובמאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 45-47, 53-55).

10. הרב קוק זצ"ל מסביר שהמכירה מועילה מבחינה קניינית למרות שלא נועדה אלא להפקיע איסור: משפט כהן (סי' נח); אגרות הראי"ה (ח"א סי' שיב); מבוא לשבת הארץ (פרק יג) וכתב שם: "העיקר הוא כאמור דלא שייך כלל כאן לא סמכא דעתיה, דעל מה שהוא בא לקנות, דהיינו שתחשב שלו לענין הפקעת דין שביעית - ע"ז ודאי סמכא דעתיה, וניחא ליה לישראל להקנות ולנכרי לקנות בכה"ג". וכך משמע מהרשב"ם (ב"ב קלז ע"א ד"ה עד כאן, ע"ב ד"ה דאי) המובא במשנה ברורה (סי' תרנח סעי' ד, בה"ל ד"ה ומותר) לענין אתרוג. ועיי' תוס' (סוכה מא ע"ב ד"ה הילך); אנציקלופדיה תלמודית (ערך הערמה); חוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 2 והע' 10).

11. עיי' מבוא לשבת הארץ (פרק טו ד"ה אמנם).

12. עיי' "שבת הארץ" (עם "תוספת שבת", פ"ד הכ"ט אות ב).

13. ר"ח ורש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון); תוס' (גיטין סב ע"א ד"ה אין, בתירוץ השני); ספר התרומה (הל' א"י עמ' סג). וכן מובא בביאור הגר"א (לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח). ועיי' חזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואתרוגין). "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ב/2, פ"ח ה"ח אות ד).

חמורה יותר במלאכות האסורות מן התורה (בעיקר זריעה וזמירה) וקלה יותר במלאכות שנאסרו מדרבנן (חרישה ונטיעה הן מלאכות מסופקות. קצירה ובצירה – יש אומרים שאין בהן בעיה כאשר הקרקע והגידולים שייכים לגוי)¹⁴.

2. עיקר הדין – לצרכן

כמעט כל הבעיות העומדות בפני החקלאי – אינן עומדות בפני הצרכן¹⁵. הצרכן אינו עובר על איסור "לא תחנם" כאשר החקלאי הוא זה שמכר את הקרקע. הצרכן לא ביצע הערמה ולא הפקיע מצווה. הצרכן אף לא עשה מלאכות שהיתרן שנוי במחלוקת. על כן, אף שלגבי החקלאי נאמר שעליו להימנע מלהסתמך על היתר המכירה במצב שבו הוא יכול להתקיים ולקיים את האחיזה בארץ גם אם ישמור את השמיטה כהלכתה, אין להסיק מכאן מסקנות ישירות ביחס לצרכן.

הצרכן עומד בהתמודדות עם שאלות אחרות:

א. **איסור "ספיחין"**. איסור זה אינו חל על גוי שזרע בקרקע שלו¹⁶, ובמסגרת היתר המכירה נמכרים לגוי גם הקרקע וגם הגידולים, כאשר החקלאי מוגדר כ"מנהל עבודה" של הגוי; אבל אם הזריעה נעשתה על ידי יהודים – ישנה מחלוקת¹⁷: אלה שמתירים את הזריעה לכתחילה בקרקע של גוי בזמן הזה – יאמרו בוודאי שאין איסור ספיחין בדיעבד¹⁸. ובין האוסרים זריעה של ישראל בקרקע של גוי – דעת הכסף משנה היא שאיסור ספיחין חל על הגידולים¹⁹, ודעת מהר"י קורקוס היא שאין איסור ספיחין על הגידולים.

כיום – על פי רוב הזריעה נעשית על ידי פועלים גויים, כך שהיקפה של בעיה זו מצומצם למדי. החזון איש²⁰ מוסיף על כך ומחדש שאם הזריעה נעשתה על

מקור העיקרון שבשעת דחק גדולה ניתן להסתמך על דעת יחיד – הוא הט"ז (יו"ד סי' רצד ס"ק ג) שכתב כן בענין איסור "חדש" בצפון אירופה, למרות ש"חדש אסור מן התורה" לדעת רוב הראשונים. ועי' מבוא לשבת הארץ (פרק י).

14. עי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק כז סעי' ד-ה ובהערות).

15. עי' מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז ("מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 121).

16. רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט).

17. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב הע' 31).

18. כ"כ הרב קוק זצ"ל (מבוא לשבת הארץ פרק יא) בהסתמך על דעות: ר"ח, רש"י, הערוך, תוס', ספר התרומה והל' א"י לבעל הטורים – שלמ"ד יש קנין לגוי להפקיע – מותרות גם מלאכות דאורייתא ע"י ישראל. ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט הע' 18, פ"ח ה"ח אות ה והע' 15). וכיון שאיסור ספיחין נאסר שמא יזרע בסתר - בכה"ג, שיש אומרים שאין איסור מלאכות – אין מקום לאיסור ספיחין.

וכ"כ הגרי"ז מינצברג ("פירות שביעית" סי' ג, ז, ט), הגר"א הכהן כהנוב ("פרי הארץ" סי' כא-כב) והגר"ע יוסף שליט"א (ילקוט יוסף שמיטה, תשמ"ז, עמ' לד), שאין מקום לקנוס את הישראל שזרע מכיון שלא שייך לקנוס אדם על מעשה איסור כשיש לו על מה לסמוך להיתר. והגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ז) מסתפק בסברה זו.

19. לדעה זו כתב הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"א סי' ט אות יב ס"ק ו) שזהו דווקא כששביעית מדאורייתא; אך בשביעית בזה"ז, שאינה אלא מדרבנן – מותר.

20. שביעית (סי' י ס"ק ו ד"ה ואם עבר).

ידי גוי, אך מכוחו ובסמכותו של יהודי, שהוא גם המרוויח מן הגידול — דינה כזריעה שנעשתה על ידי יהודי, ואיסור ספיחין חל על הגידולים לפי הדעה המחמירה. אולם בסיכומו של דבר, אם נדון בשאלה זו על פי כללי הפסיקה של עיקר הדין — המסקנה היא להקל (מחלוקת ב"תרי דרבנן").

- ב. **תוקפה של המכירה.** יש שערערו על תוקפה של המכירה: החזו"א כתב שמכירה על ידי שליח אינה מועילה, מפני שהמכירה אסורה, לדעתו, מטעם "לא תחנם", וא"כ, "אין שליח לדבר עבירה"²¹. ואילו לדעת רוב הפוסקים שדנו בנושא, הסוברים שהמכירה מותרת — אין כאן עבירה, וממילא אין בעיה בשליחות. בעיה שנייה היא גמירות דעתו של החקלאי. אמנם ביחס לחקלאי שומר מצוות יש להניח שגמר בדעתו למכור את הקרקע למשך זמן מוגבל (כמובן, תמורת תשלום הולם, שייקבע על ידי בעלי מקצוע)²²; אבל ביחס לחקלאי שאינו שומר מצוות יש מקום לחשש שמא לא התכוון ברצינות למכור²³. המתירים עמדו על החשש הזה ודחו אותו בשתי טענות: (א) כל זמן שאין לפנינו "דברים שבלבו ובלב כל אדם" המורים על כך שאדם זה לא התכוון למכור, אנו הולכים אחר חתימת ידו; וכך מקובל להורות בבתי הדין הרבניים. (ב) גם אם החקלאי התכוון רק ל"מכירה דתית" ולא למכירה במובן המשפטי המקובל — די בכך כדי להפקיע את קדושת הקרקע, מפני שבכך החקלאי מסר לגוי את השליטה על קדושת הקרקע²⁴.
- גם כאן, לענ"ד, שורת הדין היא להקל אפילו בחקלאי שאינו שומר מצוות; ובחקלאי שומר מצוות אין כמעט מקום לחשש.

21. חזו"א (שביעית סי' כד ס"ק ד"ה ולפיכך). ולדעת הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' ס) והגרצ"פ פראנק (הר צבי סי' נ) אין בכך בעיה אף לסוברים שיש איסור במכירה. משום כך היו שהציעו שהחקלאים ימכרו את האדמה לרב הראשי והוא ימכור את הקרקע כבעלים: הרה"ג חיים יהודה ליב אויערבך (מעדנ"א, קונט' "מילי דאבא" עמ' 286); הגר"ז גרוסברג (בצאת השנה עמ' פג). ועי' משפט כהן (סי' ס). וכך נהג הגר"ש גורן זצ"ל ("מאורות" 1). אך בשמיטות האחרונות לא נהגו כך.
- אחת ההשגות על המכירה היתה הטענה שאין תוקף למכירה שאינה רשומה בטאבו. וכך כתבו הגר"ש סלאנט (מובא במכתבו של ר' יצחק אלחנן ספקטור, ניצני ארץ ו עמ' 14) והרידב"ז (בהקדמה לבית רידב"ז). ר' יצחק אלחנן ספקטור (ניצני ארץ ו עמ' 14) והגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מט) כתבו שאין לחשוש לכך. ועי' מעדנ"א (סי' יח-יט). לקראת שנת השמיטה תש"ס, הועבר חוק בכנסת, הנותן תוקף חוקי למכירה זו גם ללא רישום בטאבו, אם נעשתה באישור מועצת הרבנות הראשית.
22. ראה לעיל (הע' 10). ועי' מה שכתב על כך אמו"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 44-45).
23. לענין גמירות דעת באדם שאינו שומר מצוות, עי' קונט' "מילי דאבא" (להרה"ג חיים יהודה ליב אויערבך, אבי הגר"ז, מובא במעדנ"א שביעית עמ' 283). ועי' שם (עמ' 285) שהסביר את תוקפה הקנייני של המכירה להפקעת איסור.
24. ראה לעיל (הע' 10) בשם הרב קוק זצ"ל. ולדעתו, שיקול זה תקף אף אם התוקף המשפטי של המכירה לא יעמוד במבחן בג"ץ.

ג. **קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי.** שאלה זו שנויה במחלוקת עוד מימי מרן הב"י. המנהג המקובל בירושלים הוא שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות אלו. ועל כן, לאחר המכירה, אין בפירות אלו איסורי סחורה והפסד, ואין בהם חובת ביעור²⁵.

ד. **איסורי "שמור" ו"נעבד".** איסורים אלו שנויים במחלוקת גדולה, למן הראשונים ועד האחרונים²⁶. איסורים אלו הם קנסות שהוטלו על עובדי עבירה. אך כאשר השומרים והעובדים עושים את מלאכתם על פי הוראת היתר — אין מקום לקנוס אותם בדיעבד²⁷.

ה. **איסור "מסייע לדבר עבירה".** חז"ל החמירו מאוד ביחס למשא ומתן עם אנשים החשודים על מלאכות או מסחר בפירות שביעית²⁸. מכוח איסור זה, אף אם מוצר מסוים מותר באכילה, יש איסור לקנות אותו מן החשוד²⁹. גם כאן, כאשר מדובר בקנייה ממי שנוהג על פי הוראת היתר — אין בכך שום איסור³⁰. ולהיפך, הגדרתו של אדם זה כ"חשוד על השביעית" מהווה פגיעה קשה במורה ההוראה עליו הוא מסתמך.

מתוך כך עולה שבעוד שהסתמכותו של החקלאי על היתר המכירה היא דחוקה, הרי שהסתמכותו של הצרכן על היתר המכירה היא מבוססת במידה רבה על עיקר הדין. המחלוקת הן ב"תרי דרבנן" (שביעית בזמן הזה דרבנן, ואיסור ספיחין דרבנן), ובמיוחד — שכך נהג רוב רובו של הציבור שומר המצוות בכל השמיטות הקודמות (ובתקופה שלפני קום המדינה, ואף בשמיטת תשי"ב, כך נהג גם חלק גדול מהציבור החרדי).

25. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק ב סעי' ד ובהערות).

26. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב סעי' י-יא והע' 24-25); מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז (שם עמ' 121).

27. "פרי הארץ" (להרה"ג אלעזר הכהן כהנוב, סי' טז, כא, כב); "פירות שביעית" (להרה"ג ישראל זאב מינצברג, סי' ג, ט, י; מובא במדריך שמיטה לצרכן עמ' 135-138); כרם ציון (פרק יט סעי' ג); שו"ת אגרות משה (או"ח סי' קפו); "הלכות שביעית" (סי' ט, כסא דוד ס"ק סב, ועי' ברית עולם סי' ט סעי' נט). ועי' מכתבו של הרה"ג איסר יהודה אונטרמן (מובא במדריך שמיטה לצרכן עמ' 129), שכתב ביחס לאתרוגים: "גם אלה המחמירים שלא לסמוך על המכירה לגוי בנוגע לפירות שביעית... בפירות האילן, דאין שייך לאוסרם משום ספיחין — מותרים הפירות לגמרי... ואין לחוש לדעת יחידים שיחסם העוין לארץ ישראל גורם להם לתפוס חומרות שאין להם יסוד".

וכן משמע בחזו"א (שביעית סי' י ס"ק ו) ואלו דבריו: "ואותן שמוכרין (עי' עצמן ולא ע"י שליח) פרדסיהן לנכרי, אף שעוברין בזה משום לא תחנם — מ"מ הוא מכירה, ולדעת סה"ת פקעה מהן קדושת שביעית. ואע"ג שקשה לסמוך על זה... מ"מ יש להן על מה שיסמוכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד. ואם שולחין את האתרוגין לחו"ל — יש בזה משום אין מוציאין פירות שביעית לחו"ל. ומ"מ אין הפירות נאסרין ויוצאין בהן, וכש"כ אם מכרו פרדסיהן לנכרי, וכמש"כ לעיל".

28. עי' רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פרק ח).

29. כ"כ החזו"א (סי' י ס"ק ה ד"ה ובתו', ס"ק ו ד"ה ויש) בענין "שמור".

30. וכ"כ הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה סי' מד-מה).

ג. לפנים משורת הדין

כאשר אנו באים לדון על ההנהגה הראויה למי שנוהג במידות חסידות, לפנים משורת הדין, עלינו להבחין בין שיקולים שונים: חששות הנוגעים לכשרות התוצרת; חששות הנוגעים לקניית התוצרת ושיקולים ערכיים אחרים.

1. חששות כשרות

כפי שהזכרנו, בעיות הכשרות הקיימות במה שגדל בשנת השמיטה על פי היתר המכירה הן שלוש: איסור ספיחין (בירקות; בעיקר אלה שהתחילו לגדול בשמיטה), "שמור" (בכל הגידולים שיש בהם קדושת שביעית) ו"נעבד" (בגידולים שבהם נעשו מלאכות דאורייתא שהביאו להצמחתם, כגון: זריעה וזמירה)³¹. חששות אלו קיימים גם במסגרת של אוצר בית-דין. בירקות — כאשר מדובר בצמחים שרק התחילו לגדול בשנה השישית, כאשר לדעת רבים מן הפוסקים יש בהם איסור ספיחין³². בפירות — כאשר החקלאים עשו בהם מלאכות שהיתרן אינו מוסכים על רוב הדעות, וביניהן גם גיזומים שיש חשש שהם זמירה גמורה; דבר המעלה שאלה של "נעבד". ובכל הגידולים יש שאלה של "שמור", אם נאמר שאין לסמוך על "אוצר בית-דין" מפני שאינו מוזכר ברמב"ם³³. אך כפי שהזכרנו, איסורי "שמור" ו"נעבד" — מלבד

31. בענין "נעבד" במלאכות דרבנן מוכח מהמשנה (שביעית פ"ד מ"ב) שהפירות אינם נאסרים לכ"ע. ועיי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ג אות א).

32. כדעת הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ד, ה"ז-ה"ח; פיה"מ שביעית פ"ט מ"א ד"ה וספיחין). וכך הורה להלכה ולמעשה — הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א והרה"ג עובדיה יוסף שליט"א. לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ה) יש להקל רק אם עיקר גידולם של הירקות היה בשישית. ואף בדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל), הסובר שהולכים אחר תחילת הגידול, כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה סי' מט-נ) שמסתבר יותר ללכת אחר תחילת גידולו של החלק הנאכל ולא אחר תחילת הגידול של הצמח עצמו. אך החזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ירק; סי' כו, סדר השביעית אות ו); הורה להקל.

33. יש שהסתייגו מדרך זו: רש"ס (פ"ט ה"ד ד"ה חזור וזכי בה, ה"ו ד"ה ואני אומר, אבל האמת); הגרי"א הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' עב). הגר"מ אליהו שליט"א הורה שאין לסמוך על אוצר בית דין אלא בשעת הדחק, מכמה סיבות:

א. תקנת אוצר בית דין מדברת על חלוקה שבועית לצרכנים, ולא כפי שהדבר נעשה כיום, באמצעות מערכת השיווק הרגילה.

ב. בתקנת אוצר בית דין החלוקה היתה בחינם, ולא תמורת תשלום להחזר ההוצאות.

ג. מינוי החקלאי עצמו כשליח ב"ד הוא דחוק מאד.

ד. הרמב"ם לא הזכיר את המושג אוצר בית דין.

אך הוסיף שעדיף לקחת פירות מאוצר בית-דין מאשר לחון גויים ע"י קנייה מהם.

וכך כתב לנו הראשון לצ"ח שליט"א: "גם למקילין באוצר בית דין, לא מוזכר בתוספתא שהם משלמים לחקלאי, וכן שכר הפועלים הוא על חשבונם. ופירות אוצר בית דין לא נמכרים. ומה שנהגו כיום להקל — זו קולא אחר קולא. והנח להם...". ואף מרן הרב קוק זצ"ל נטה לסמוך על אוצר בית-דין כך רק לאחר המכירה (עי' אגרות ראי"ה ח"א סי' שיד). אולם הגר"ש ישראלי זצ"ל העיר שאין להסיק מסקנות מהשמטת הרמב"ם דין זה, מפני שלדעתו אין בכך חידוש דין אלא סידור טכני של ההפקר, ואין בהשמטתו סיבה מספקת לדחות מההלכה תוספתא מפורשת

היותם שנויים במחלוקת — אינם אלא קנס שהוטל על עוברי עבירה, ולכן אין מקום לחשוש להם במי שנוהג על פי הוראת היתר של תלמידי חכמים, אף אם הקונה עצמו חולק על אותה הוראה.

אם נדון על החשש לאיסור "ספיחין" לאחר המכירה, נראה שאף אם נחשוש לסברות שהעלו המפקקים, הרי שהיקף הבעיות אינו חמור, מכמה סיבות:

- א. כפי שהערנו קודם, רוב הזריעה בארץ נעשה על ידי גויים.
- ב. רוב מיני הירקות אינם נזרעים בשדה. הם נזרעים במשתלות, במצע מנותק בתוך מבנה, ולאחר מכן מועברים בגוש אדמה ונשתלים כך בשדה (כמעט תמיד, על ידי פועלים גויים). לדעת החזו"א, הסובר שאיסור ספיחין נקבע על פי תחילת הגידול, ייתכן שאין כאן איסור ספיחין³⁴.
- ג. איסור ספיחין אינו נוהג באיזורי הארץ שלא נתקדשו בזמן הבית השני³⁵, כגון: גוש קטיף³⁶. איזורים נרחבים — שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול — נמצאים בתחום המסופק, שלא ברור אם נכלל בקדושה זו, והכוונה לכל האיזור שמדרום מערב לקו אשקלון — באר-שבע — ים המלח³⁷ (מועצות איזוריות: שער הנגב, עזתה, אשכול, מרחבים, בני שמעון, רמת הנגב והערבה). כמו כן יש ספק ביחס

המציינת שכן היה נהוג.

ועי' רדב"ז (פ"ז ה"ג); אגרות חמדה (פרק טו); מאמר הגר"ש ישראלי זצ"ל (בצאת השנה עמ' כא-כב, מובא ב"מדרך שמיטה לצרכן", נספח א בסופו) מאמר אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (באהלי שדה סי' ט).

34. הירקות הנשתלים נזרעים במשתלה בהיתר כיון שהזריעה מבוצעת באולם זריעה שדינו כבית ובמנותק מן האדמה. גם החדר בו מתבצעת ההנבטה הוא בתוך מבנה שריצפתו אטומה. מכיון שגידולם של ירקות אלו התחיל בהיתר, במקום בו לא נוהגים דיני שביעית - מסתבר שאין בהם איסור ספיחין לדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל, וראה לעיל הע' 1) הסובר שהולכים אחר תחילת הגידול. העברת השתילים לשדה בגוש אדמה אינה יוצרת איסור ספיחין מחדש מפני שהיא לא שתילה מחודשת (כפי שנאמר לענין ערלה), וגם אין בה איסור דאורייתא בשמיטה. עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ד אות ג); מדרך שמיטה לחקלאי (פרק א סעי' ז). בנוסף לכך, יש הסוברים שאיסור ספיחין חל רק על ירקות שנזרעו ולא על ירקות שנשתלו: שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה אות ג).

הגר"מ אליהו שליט"א העיר, שמכיון שלדעת הרמב"ם הולכים אחר הלקיטה - אין להקל בשתילת תבנית. ועי' מאמריהם של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א והרב יואל פרידמן "אמונת עתיד" (גיליון 37 עמ' 26-21).

35. רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו).

36. עפ"י משנה גיטין (פ"א מ"ב, דף ב ע"א); רמב"ם (תרומות פ"א ה"ז-ה"ח); שו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' א'קה, ועי' ח"ה סי' ב'רו); שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' מז); מור וקציעה (סי' שו, קונט' מצוות יישוב א"י, ד"ה והשלישית); שו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' סו-סז). ועי' מאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל ("תחומין" ב עמ' 264-382).

37. עי' "ארץ חמדה" (להגר"ש ישראלי, שער ד סי' ו-י).

לאיזורים נוספים, כמו³⁸: עמק בית שאן, מזרח הכינרת וצפון רמת הגולן: כולם איזורים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול.

ד. איסור ספיחין אינו נוהג במה שגדל בחממות³⁹.

ה. הרה"ג יהושע משה אהרונסון זצ"ל⁴⁰ טען שאיסור ספיחין אינו נוהג בשטחים גדולים הזרועים ברציפות. לדעתו, הנימוק לאיסור ספיחין הוא "שמא יזרע בסתר", וכאן הכל נעשה בגלוי.

2. היחס לחששות כשרות

היחס לחששות כשרות מופיע במסילת ישרים (פרק יא) בפרק העוסק בפרטי מידת הנקיות; וכך כותב הרמח"ל (הוצאת אשכול, עמ' נא-נב):

"הנה הוא איסור המאכלות: בין בענין הטרפות... וענין בישולי גויים, וענין גיעולי גויים, יין נסכם וסתם יינם. כל אלה – הנקיות בהם צריך דקדוק גדול וצריך חיזוק... והמקל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו... כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבם ובנפשם של אדם, עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו... והמאכלות האסורות יתרות בזה על כל האיסורין, כיון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו..."

והנה מי שיש לו מוח בקדקודו יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם יישאר לו בו איזה בית מחוש, ואפילו חששא קטנה! ודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור. אף איסור המאכל, כבר בארנו שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי אפוא יהיה המקל במקום חששא של איסור אם בעל שכל הוא?"

אך יש לדקדק בדברי המסילת ישרים. כשהוא מדבר על "חששא של איסור", אין כוונתו לדבר השנוי במחלוקת בין הפוסקים, כאשר על פי כללי פסיקת ההלכה היא לקולא. בנושא זה הוא עוסק רק בהמשך (פרק יד). כאן הוא מדבר על מי שלא בירר את ההלכה כראוי, או שלא בירר את המציאות כדבעי, ולכן יש לו חששות. מה שנפסק על פי עיקר הדין כדבר מותר – אין בו שום חשש של איסור. ואף אם ההלכה קובעת שהדבר מותר רק בדיעבד ובשעת הדחק – בנתונים אלו אין בו שום חשש של איסור! ואין לדמות אותו כלל ועיקר למאכל שחלק מן המומחים סבור שהוא מורעל. מי שרואה בדבר כזה חשש של איסור, עובר על אחת המידות החשובות שהתורה נקנית בהם, והיא: אמנות חכמים⁴¹. יש לנו לתת אמון בפוסקי

38. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב הע' 16).

39. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב סעי' ט).

40. שו"ת ישועת משה (זרעים, סי' י אות ב, סי' יב אות א). אך הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מעדני ארץ שביעית, הוספות סי' יא; ישועת משה סי' יא אות ב) חולק על כך. ועי' מש"כ על כך אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל ("באהלי שדה" עמ' 110).

41. אבות (פ"ו מ"ה). ועי' שיחות הרב צבי יהודה לפרק "קנין תורה" (מידה כג).

ההלכה, שאם הכריעו את ההלכה בצורה מסוימת, הרי שאין שום חשש איסור לסמוך על דבריהם.

ההתחשבות בדעת יחיד שנדחתה מן ההלכה — אין מקומה בפרק זה, פרק הנקיות, אלא בפרק העוסק במידת הפרישות (פרק יד). ושם, ההתחשבות בדעתו של היחיד איננה מחשש שמא הדעה שנפסקה להלכה היא טעות, אלא מתוך הנחה שהקב"ה מעוניין בכך שאדם יתחשב בדעה זו כדי לבטא את הקדשת החיים לעבודתו. ואלו דברי הרמח"ל (הוצאת אשכול עמ' עה):

"הפרישות בהנאות הוא... שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצורך יכריח, ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים...

והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת, אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו... ולהחמיר בספקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר בארו לנו חכמינו ז"ל (חולין לז ע"ב) מאמר יחזקאל (יחזקאל ד, יח): "הנה נפשי לא מטומאה..." — שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם⁴² ולא אכלתי מבשר כוס כוס⁴³. והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה...

והפרישות במנהגים הוא ההתבודדות וההיבדל מן החברה המדינית לפנות לבו אל העבודה וההתבוננות בה כראוי."

ויש לדקדק בכמה נקודות העולות מתוך דברי הרמח"ל:

א. לא חוששים לכל דעת יחיד, אלא במקום שטעמו מסתבר. לשם כך יש ללמוד את הסוגיא (או להתייעץ עם תלמידי חכמים) כדי לבדוק אם אכן טעמו של היחיד מסתבר כאן או לא. ועל כך נאמר: "אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד"⁴⁴.

42. רש"י: שנולד בה ספק, והוצרך לשאול לחכם להתירו. וכך מובא להלכה בבה"ט (י"ד סי' יז ס"ק ז).

43. רש"י: שחוט שחוט שלא תמות, לפי שמסוכנת היא. וכך מובא להלכה בשו"ע (י"ד סי' יז סעי' ג).

ועי' דרכ"ת (ס"ק מב) שכתב בשם הברכ"י (אות ב), דהא דרשאי להחמיר בכה"ג על עצמו הוא רק כי עבד מצד חומרא וגדר לקדש עצמו במותר לו; אבל אם עושה מפני שיש לו פקפוק בעיקר הדין, אם מסוכנת מותר על ידי פרכוס — אסור להחמיר, דכל שהלכה רווחת להיתר אין רשאי לפקפק עליו. והביא ראיה לזה דרך מצד "קדש עצמך במותר לך" מותר.

44. וכאן המקום לעמוד על כך שגם התוצרת המשווקת על ידי ועדות השמיטה השונות אינה נקייה מחששות שונים (עי' מאמרו של הרב יהודה עמיחי, "מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 105-110):

א. יש לחשוש שמא הקרקעות המוחזקות בידי הגויים בארץ ישראל אינן שלהם אלא גזולות הן בידיהם (עי' במאמר הנ"ל, אות א/2). וכך הורה הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א שיש לחשוש לקדושת שביעית במה שגדל בקרקע שביד גוי בארץ ישראל. ועי' בהרחבה במאמרו של הרה"ג יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' קיג). לעומת זאת הקרקעות שנמכרו לגויים עפ"י היתר המכירה שייכות להם מצד הדין, ולכן אין לנהוג קדושת שביעית במה שגדל בהן.

ב. לדעת מהר"י קורקוס (הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח) אסור לומר לגוי שיעבוד בשמיטה עבור ישראל.

ב. החומרות הן חלק ממכלול שלם של הנהגות הפרישות, הכוללות גם פרישות כללית מהנאות העולם ופרישות מן החיים החברתיים. מי שמרבה להתענג על אכילת בשר בימות החול, אך מקפיד שיהיה "גלאט כשר למהדרין מן המהדרין", האם הוא שייך להנהגת הפרישות? ואם הוא עושה כן בכל זאת, האם יש ערך ממשי לחומרא שקיבל על עצמו?

ג. קבלת חומרות היא חלק מהנהגות הפרישות, הבאות לאחר התורה והזהירות, הזריזות והנקיות. האם נכון להדריך כל אדם לקבל על עצמו הנהגות של פרישות, גם אם בתחומים רבים אחרים של החיים לא הגיע אל הנקיות, ולעיתים — אף לא הגיע אל הזהירות או אל הזריזות?⁴⁵ העולה מכל זה הוא שאין מקום להדריך את הציבור לחפש תמיד את המוצר שיש לגביו כמה שפחות דעות המפקפקות בכשרותו. אין מקום לחומרות הבאות מתוך "עצבנות". צריך לחפש את המוצר הכשר מעיקר הדין, וכל אחד צריך לשקול לגופו של ענין — על פי מקומו ודרגתו בעבודת ה' ועל פי הנושא הנדון — אם לקבל על עצמו חומרא מסוימת בתחום מסוים או להימנע מכך.

3. משקל החסידות

ישנו הבדל מהותי בין דברים הנדרשים מעיקר הדין לבין דברים הבאים בהנהגה של חומרא ומידת חסידות. מה שאסור מעיקר הדין — ואף אין לו היתר בשעת הדחק — אסור גם אם ההקפדה על כך תבוא על חשבון דברים

ג. ההיתר למדוד תוצרת חקלאית מיובאת או משדות גויים בשמיטה מבוסס על כך שרוב התוצרת בארץ גדלה ומשווקת על פי היתר המכירה (עי' "שבת הארץ" פ"ד ה"ח אות ח; פ"ו ה"ה אות א). וכך הורה הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א.

ד. לנוהגים קדושת שביעית בפירות של גוי, דרך השיווק היא דחוקה מאד מבחינה הלכתית ויש בה מידה רבה של "הערמה". הצרכנים ממנים את הירקנים ואת הסיטונאים כשליחים לקנות עבורם פירות וירקות מן הגוי; אך למעשה השיווק מתבצע בדרך הרגילה מבלי שיש משמעות לשליחות זו. במינוי השליחות יש בעיות מצד דיני שליחות (כגון: שליח עושה שליח וכדו').

ה. ועדות השמיטה השונות אינן חוששות לקדושת שביעית בפירות אלא החל מן האביב של שנת השמיטה. אך הדבר שנוי במחלוקת גדולה (עי' "מדריך שמיטה לצרכן" פרק ג סעי' ה והע' 7). ולמעשה הורו הגרש"ז אויערבך והגר"ש ישראל, זכר צדיקים לברכה, וילחט"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, לחשוש גם לדעות הסוברות שקדושת שביעית נקבעת על ידי עונת המעשרות, שהוא שלב קרוב להבשלה. ולפיכך יש קדושת שביעית בפירות הנלקטים בחורף של שנת השמיטה, כמו: קיוי, אפרסמון, אנונה ועוד. ובהדרגה — הרי ישנה מחלוקת גדולה אם הולכים בהם אחר הלקיטה, כאתרוג, או אחר החנטה ועונת המעשרות, כשאר הפירות.

45. וכאן המקום לתמיהה גדולה, מדוע אין אנו מוצאים אופנה רווחת להדר אחר "כסף גלאט כשר" במידה דומה לריבוי ההידורים בכשרות המזון? ומדוע, למשל, לא מקובל כל כך להדר דווקא במזוזה ותפילין שנכתבו על ידי סופר סת"ם המקפיד לשלם מס הכנסה ומס ערך מוסף כחוק? וזאת למרות דבריו החריפים והנוקבים של הרמח"ל כאשר הוא עוסק בפרטי מידת הנקיות (מסילת ישרים פרק יא, הוצאת אשכול עמ' מה-מח)?

אחרים, תהא חשיבותם אשר תהא⁴⁶. ועל כך נאמר: "יקוב הדין את ההר". ו"אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'". לעומת זאת, כאשר מדובר בחומרות ומידות חסידות – ההתייחסות שונה לגמרי, ויש לשקול את סדרי העדיפויות תוך הבאה בחשבון של כל ההשלכות והנסיבות. הרמח"ל מקדיש לנושא זה פרק שלם (פרק ט) העוסק "במשקל החסידות", ואלו דבריו:

"שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה – יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון..."

על כן, סדרי עדיפויות בכשרות – כאשר מדובר בהנהגות שהן לפני משורת הדין – צריכים להביא בחשבון מערכת שיקולים הרבה יותר רחבה מאשר מספר חששות הכשרות הנובעים מחילוקי דעות הלכתיים. למשל, האם פשוט להימנע באופן גורף מקנייה במקום שהוא כשר לכתחילה, אך אינו מהודר, כאשר ישנו חשש סביר לכך שכתוצאה ממיעוט קונים יעדיף בעל המקום לוותר על ההכשר בכלל ואף לפתוח את המקום בשבתות ובמועדים? – התשובה אינה פשוטה כלל ועיקר, ולא ננסה להכריע בה; אך מכלל שאלה לא יצאנו, והדברים צריכים להישקל היטב על פי כללי משקל החסידות ובהתייעצות עם גדולי תורה.

4. משקל החסידות בשמיטה

בשנת השמיטה עומדים שיקולים רבים, שאת כולם צריך להביא בחשבון כאשר באים להחמיר ולהדר לפנים משורת הדין:

א. **עידוד חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.** השתדלות לשמור את השמיטה ביתר הקפדה – הן באמצעות אוצר בית-דין והן באמצעות המצע המנותק – יש לה מחיר. לעתים הדבר מתבטא בעלויות גבוהות יותר בייצור. לעתים הדבר מתבטא באיכות נמוכה יותר של המוצר. ולעתים הדבר מתבטא בהגבלות הלכתיות שיש על השיווק. אם הצרכנים לא יראו את עצמם ערבים בעד החקלאים, ולא יהיו מוכנים להתאמץ ולקחת את התוצרת שגדלה על ידי החקלאים הללו – ייווצר מצב שבו החקלאים לא יוכלו להקפיד יותר על שמירת השמיטה⁴⁷.

ב. **מצוות אכילת פירות שביעית.** לדעת הרמב"ם⁴⁸, ישנה מצוות עשה מן התורה לאכול פירות שביעית. גם לדעת הרמב"ם, הסובר שאין בכך מצוות עשה, נראה

46. אלא אם כן ההלכה מתירה זאת במפורש, כגון: פיקוח נפש או "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה" וכדו'; וכל היתר כזה – על פי גדריו ההלכתיים במדויק.

47. עי' בהרחבה במאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 89-91; 106).

48. ספר המצוות להרמב"ם, נוספות (מצוות עשה ח). ועי' "שבת הארץ" (פ"ה ה"א אות א, פו ה"א אות ב). ועי' "באהלי שדה" (עמ' 105, 111, 126).

שיש בכך ערך גדול. לכן יש להדר ולהעדיף פירות וירקות שיש בהם קדושת שביעית.

ג. **חיזוק האחיזה היהודית בארץ.** בחוזר שיצא על ידי אחד המשווקים, פורסם שבשמיטה זו, הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ-50,000 דונם בעבר הירדן. הגידול שם הוא זול יותר מאשר בארץ, בגלל הוצאות נמוכות יותר במים ובשכר עבודה. אותן חוות לא תיסגרנה לאחר השמיטה, ותתחרנה בחקלאות היהודית בארץ. חלק מהחקלאים היהודיים, שפרנסתם תיפגע, יאלצו לנטוש את החקלאות ולהוביר את האדמות. חלק ניכר מאדמות אלו ייפול לידי השכנים הערבים. אם חז"ל התירו קניית שדה בשבת, כדי שעוד קרקע תעבור לידיים יהודיות⁴⁹, קל וחומר הוא שיש להתאמץ — אפילו תוך כניסה לדחקים הלכתיים — כדי שרקעות שבידי יהודים לא תיפולנה לידי הערבים⁵⁰.

ד. **"או קנה מיד עמיתך".** מצוה להעדיף קנייה מיהודי על פני קנייה מגוי⁵¹. ויש אומרים שלשם כך צריך אף לשלם מחיר יקר יותר (אפילו עד שליש יותר)⁵².

ה. **ביזוי תלמידי חכמים.** התנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של שיטה הלכתית שפוסקים רבים הורו כמותה — יש בה משום ביזוי כבודם של תלמידי חכמים. כבר בגמרא מצאנו שהורו להימנע מהקפדות מסויימות כדי שלא

49. שו"ע (או"ח סי' שו סעי' יא).

50. עי' במכתבי הרבנים הראשיים לישראל, לדורותיהם (מובאים במדריך שמיטה לצרכן עמ' 125-130).

בענין זה, חשוב להביא את אגרתו של מרן הרב קוק זצ"ל אל ר' חיים ברלין (אגרות ראי"ה ח"א, סי' שטז):

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"פ פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה. יראה נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת".

51. ספרא (ויקרא כה יד). החפץ חיים (בספרו "אהבת חסד") סובר שהאיסור הוא מהתורה. ואילו הגרב"צ עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ סי' מד) סובר שהוא רק מדרבנן. בתשב"ץ ובשו"ת הרמ"א (סי' י) משמע שגם כשיהודי מוכר יותר ביוקר, מצווה להעדיפו. וי"א שאם פער המחירים הוא יותר משליש מותר להעדיף גוי: עי' תוס' (סוכה ל עב). אך אם פער המחירים נובע מהימנעות מתשלום מיסים או מהבדל ברמת חיים — הורה הגר"ש ישראלי זצ"ל שיש להעדיף יהודי. ועי' מאמר הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"א סי' כב) ומאמר הרב שלמה אבינר שליט"א ("שנה בשנה" תשמ"ז, עמ' 235 ואילך).

52. כך העיד ר' נפתלי שטרן זצ"ל בשם מרן הרב קוק זצ"ל. וראה בהערה הקודמת בשם התוס'.

להוציא לעז על הראשונים⁵³. והוא הדין כאן.

ו. **פגיעה בבני משפחה.** אדם שנמנע מלאכול בבית הוריו או אחיו — עלול לגרום לפגיעה בהם. ואף את זה צריך כל אדם לשקול כאשר הוא מקבל על עצמו חומרא בתחום האכילה. ואכן יכול אדם לקבל על עצמו חומרא מסוימת בביתו, ולהתנות שאינו מקבל עליו את אותה חומרא כשהוא מתארח אצל אחרים⁵⁴. (אגב, מאותה סיבה יש להימנע מלנקוט חרם נגדי, כלפי אלה שסדרי העדיפויות שלהם בשמיטה שונים משלנו). וקל וחומר — שאין לאסור את הכלים שבהם בישל המארח תוצרת שגדלה על פי היתר המכירה⁵⁵.

ז. **יוהרא והתנשאות.** חז"ל הורו במקרים מסוימים להימנע מהנהגות של "לפנים משורת הדין" מחשש ליוהרא והתנשאות מצד המהדרים כלפי אלה הנוהגים על פי עיקר הדין. וקל וחומר שיש להיזהר מהתנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של מי שמתנהג בצורה שונה⁵⁶.

וכאן אולי המקום להתייחס לנקודה העולה פעמים רבות ביחס לצרכנות בשמיטה, והיא: המחאה. מי שדעתו אינה נוחה מן ההיקף הגורף שבו מבוצע היתר המכירה — מבקש להביע את מחאתו על ידי סירוב לאכול את התוצרת שגדלה על פי ההיתר. סברה זו — בעלת משקל היא, אלא שעליה לעמוד גם במבחן של עקביות, בצד כל השיקולים של משקל החסידות. כמה אנשים נמנעים מלאכול תוצרת חקלאית שגדלה על ידי חילול שבת, שהיא איסור דאורייתא שאינו שנוי בשום מחלוקת? כמה אנשים נמנעים מלאכול אגסים, שכמעט כולם גדלו בהרכבה של כלאיים גמורים, האסורים מדאורייתא? כמה אנשים נמנעים מלקנות מוצרים של חברות העושקות שכר שכיר, גובות ריבית ללא היתר או עושות מעשים פסולים אחרים, שהם הרבה יותר חמורים מאשר הסתמכות על היתר שהתקבל באיסורי דרבנן?

5. קביעת סדר העדיפויות בשמיטה

מתוך כך נובעת ההנהגה הראויה בשנת השמיטה. סדר העדיפויות צריך להיקבע על פי אמות המידה הבאות:

53. גיטין (ה ע"ב). ועי' שו"ת תרומת הדשן (סי' רלב) שו"ת מהר"י בן לב (ח"ג סי' יד) ועזרת כהן (סי' עו), שקבעו כללים בסוגיא זו.

54. פר"ח (או"ח סי' תצו ס"ק כה). ועי' ילקוט יוסף (להגר"ע יוסף שליט"א, דיני שביעית תשמ"ז, עמ' כט סעי' יח) שכתב שיכול אדם להחמיר על עצמו בדיני שביעית אך לאפשר לאשתו ובני ביתו להקל.

55. מנחת שלמה (סי' מד). ועי' שו"ע (יו"ד סי' סד סעי' ט, ש"ך וט"ז שם; סי' קיט סעי' ז); ש"ך (שם ס"ק כ) עפ"י שו"ת מהרלב"ח (סי' קכא); פר"ח (או"ח סי' תצו ס"ק כג-כד). וכך הורה הגר"מ אליהו שליט"א. ועי' רמ"א (או"ח סי' תנג סעי' א בהג"ה) לענין היתר תערובת קטניות בפסח.

56. עי' מכתבו של מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל (מובא במדריך שמיטה לצרכן, עמ' 126), שכתב: "ותנאי יסודי של מדת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי (ברכות, סוף פרק ב), ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך".

- א. האם יש בתוצרת זו דוחק הלכתי של ממש?
- ב. האם יש קדושת שביעית בתוצרת זו?
- ג. האם הקנייה מחזקת את האחיזה היהודית בארץ או את האחיזה הנוכרית?
- ד. האם הקנייה מעודדת חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה?

- לאור זאת ננסה להתייחס לסוגים שונים של גידולים המשווקים בשמיטה:
1. פירות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, אין בעיית כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
 2. ירקות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
 3. איסום מהשנה השישית: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים.
 4. מצע מנותק: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
 5. גידולי ערבים: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה הנוכרית בארץ.
 6. יבוא מחו"ל: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, החלשת האחיזה היהודית בארץ.
 7. פירות מהיתר המכירה: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית בארץ.
 8. ירקות מהיתר המכירה (זריעת ישראל): אין קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
 9. ירקות מהיתר המכירה בחממות בגוש קטיף⁵⁷: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
 10. ירקות מהיתר המכירה שיש בהם צדדי היתר שונים (כגון: זריעת נוכרים, חממות, גבולות עולי מצרים או ספק עולי מצרים, שתילה בגוש): אין קדושת שביעית, שאלת הכשרות — קלושה (במידה משתנה בין הסוגים), חיזוק האחיזה היהודית.

מסקנה

שאלת "מה נאכל בשביעית" — סבוכה היא עד מאד, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול את עטרת מידת החסידות לעצמו. יש להכיר את עיקר הדין, על פיו התוצרת שגדלה על פי היתר המכירה כשרה לאכילה, ולבחון את הדרך להחמיר — באדם השייך לכך ועל פי סדר עדיפויות וסולם ערכים נכון. מתוך כך נובעת העדפה ברורה לפירות וירקות שגדלו על ידי חקלאים המתאמצים בשמירת

57. נמסר בשם הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, שירקות אלו כשרים למהדרין, ועדיפים על ירקות שנזרעו בשישית ונאספו בשביעית על ידי אוצר בית-דין.

השמיטה, ובמיוחד — לאלה שיש בהם קדושת שביעית, והסתייגות מהעדפה של תוצרת נוכרים, במיוחד אלה החיים בארץ ומשתדלים לחזק את אחיזתם בה (למעט מינים שבהם בין כה וכה אחוז גבוה מאד מן השוק הוא מתוצרת נוכרים גם בלי קשר לשמיטה). ולכן נראה שתוצרת שגדלה על פי היתר המכירה עדיפה על תוצרת נוכרים.

בשמיטה זו התבררנו בכך שהוקמה מערכת השיווק של "אוצר הארץ", המשווקת תוצרת חקלאית בהתאמה לסדר עדיפויות זה. עם זאת יש להדגיש שעל מי שסומך על היתר המכירה לוודא שהתוצרת שהוא קונה אכן באה מקרקעות שנמכרו כדין, ועל כן יש לקנות רק במקומות שיש עליהם השגחה נאותה לענין זה⁵⁸. ויהי רצון שעל ידי המאמץ בשמירת השמיטה על פי דרכה של תורה נזכה להגיע במהרה למצב שבו נשמור את השמיטה כהלכתה במלואה.

58. שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז יו"ד סי' לו; ח"ו, השמטות יו"ד סי' ט); וכך הורה הגר"מ אליהו שליט"א. וכ"כ במשפט כהן (סי' עו) לענין איסור סחורה, שכל היכא דאפשר - יש לברר את מקור הפירות. ועי' בהרחבה במאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (באהלי שדה עמ' 119-121). להרחבת הנושא עי' ש"ך (יו"ד סי' קי ס"ק סו); שדי חמד (מערכת הס' כלל כט). ועי' מאמר הגר"מ אליהו שליט"א בנושא פירות ערלה בשוק ("התורה והארץ" ח"א עמ' 20).

הרב יואל פרידמן

עבודה שאינה חקלאית

הרה"ג ניסים קרליץ שליט"א (חוט השני עמ' קב) מסתפק האם מותר להפעיל מזגן שיש לו צינור פליטה של המים העודפים לגינה, וכן לשטוף את הרצפה של הבית כאשר המים מכוונים לגינתו. הוא לומד מדין ליקוט עשבים בשדה עבור בהמה, שצריך שלא יתכוון לתיקון השדה וצריך גם שתהיה הוכחה לכוונתו זאת ("בהמתו מוכחת עליו"). מסקנתו שמותר להפעיל את המזגן בתנאי מפורש שאינו מתכוון להשקות את שדהו, כיון שהמזגן הוה כבהמתו מוכחת עליו. בשטיפת ריצפה הוא אוסר כיון שאין הוכחה ממעשיו שאינו מתכוון להשקות, ולכן מתיר רק בתנאי שמוסיף למים חומר ניקוי הגורם נזק לצמחים.

לענ"ד פעולות אלו מותרות ללא שום הגבלות כיון שאינן פעולות חקלאיות. דין שביעית שונה מדין שבת בכך שרק עבודות שבשדה ושבכרם, ופעולות שנעשות בדרך כלל למטרות שאינן חקלאיות מותרות לגמרי.

א. עשיית אמת מים

בגמ' מו"ק (ד ע"ב) מובאת מח' בדין עשיית אמת מים בשביעית: לת"ק עושין אמת המים בשביעית וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיט"ו פ"א ה"ט); לעומת זאת ר' אלעזר בן עזריה סובר שאין עושים אמת המים, ונחלקו ר' זירא ור' אבא בר ממל אם אסור מפני שנראה כעודר או שמכשיר אגפיה לזריעה. בפשטות מ"ד משום שנראה כעודר סובר שעשיית אמת המים אינה מלאכה ורק נראה כעודר, ולמ"ד מכשיר אגפיה לזריעה נחשב חרישה. אך תוס' (מו"ק שם ד"ה מפני) מתלבט בכך גם למ"ד מכשיר אגפיה לזריעה; וז"ל:

"מפני שמכשיר אגפיה לזריעה – ונראית חרישה ממש שסבורין הרואין שלכך מתכוין.

אי נמי חשיב ליה עבודת קרקע ממש ואע"ג שאינו מתכוין לכך מיהו מלאכה היא ואע"ג דאמר ר' שמעון דבר שאין מתכוין מותר הא אמרינן מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות ורבנן סברי כיון דע"י שינוי עביד ליה – לאו מלאכה היא ומותר דלא שמייה חרישה".

לפי תירוצ' א' הבעיה היא רק מראית העין, שסבורים הרואים שמכשיר אגפיה לזריעה, אך אין זו מלאכת חרישה ממש; לפי תירוצ' ב' הוה פסיק רישא כיון שבהכרח מכין הקרקע לזריעה ולכן אסור. התוס' מסבירים גם שלחכמים (דראב"ט), אין זאת מלאכה – "כיון דע"י שינוי עביד – לאו מלאכה". ואפשר להסביר דבריהם בשני אופנים. (1) עצם עשיית אמת המים היא חרישה בשינוי, ולכן אינה מלאכה בשביעית. (2) בעיקרון עשיית המים הריהי כחרישה אלא כיון שעושה זאת בשינוי אין זאת מלאכה כדין כל מלאכה הנעשית בשינוי (עי' חוות בנימין ח"א עמ' רטז).

ברור א"כ לתירוצ' א' (נראית כחרישה), וכן למ"ד נראה כעודר ובוודאי לדעת רבנן דראב"ע (הסובר שמותר לעשות אמת מים) — אין בעשיית המים משום מלאכה בשביעית, אף שבפועל מבצע פעולת חרישה. וע"כ הסברה היא שכיון שאין כאן פעולה חקלאית — אינו אסור בשביעית. לכן אין צורך לדון מצד שעושה מלאכה בלא כוונה ומשום פס"ר (כתירוצ' ב').

זאת ועוד, הריטב"א מסביר את שאלת הגמ' (מו"ק שם) מהו טעם האיסור בעשיית אמת המים בשביעית: "בשלמא מועד משום דקא טרח, אלא שביעית מאי טעמא?" — וז"ל הריטב"א: "הוינן ביה מאי טעמא דהא לא עבודת קרקע הוא?" — עשיית אמה גם אם בדיני שבת בוודאי יש בכך איסור מצד חורש או בונה — בשביעית אין בכך עבודת קרקע. בטעם האיסור "מפני שמכשיר אגפיה לזריעה, מסביר הריטב"א כתירוצ' א' (תוס' שם) שגם לראב"ע אסור משום מראית העין¹.

ב. איסוף אבנים למחצב

החזו"א (סי' יט ס"ק ד) תמה על דברי הרמב"ם. מחד כתב הרמב"ם (הל' שמיט' פ"ב ה"ח) שאם התחיל לאסוף אבנים בשדהו בערב השביעית מותר לעשות כן ללא הגבלות וסייגים אפי' אם מתכוון לתקן שדהו, וז"ל הרמב"ם:

"בד"א בשנתכוון לתקן שדהו², (אח) (ו) שהתחיל ליטול בשביעית אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו או שהתחיל מקודם שביעית נוטל בשביעית כל מה שירצה..."

מאיך כתב הרמב"ם בהלכה ו' שלא יפתח מחצב, "שמא יאמרו — לתקן שדהו נתכוון". כ"כ בהלכה ז' כותב שמותר לאסוף רק אם האבנים הגדולות (כדי משאוי של שנים), כי אז הוואה יודע שמתכוון לצורך האבנים. שואל א"כ החזו"א אם אנו אומרים בה"ח שאפי' מתכוון לתקן שדהו מותר, מה בכך שיאמרו לתקן שדהו מתכוון!?

לכן החזו"א מסביר שאין כוונת הרמב"ם שאם התחיל בערב השביעית מותר אפי' במתכוון לתקן השדה. וז"ל החזו"א:

"ונראה דאף ר' יהודה בתוספתא לא התיר באינו מתכוון לאבנים אלא לשדה, אלא כולה מתני' במחצב לצורך אבנים אלא ר' יהודה אמר דאירי בדעתו לעשות שדה ודעתו לזרעה אח"כ וה"ל אבנים עיקר ותיקון השדה טפל, ובזה התירו חכמים בגדר במניח טפח או התחיל בערב השביעית אף בשלו ואף בקטנות ובי"ט י' אבנים משוי שני בני אדם אף להתחיל מערב שביעית ולגמור עד לארץ, אבל באינו מתכוון לעשות שדה כלל

1. ועי' בפירוש ר' חננאל שמסביר כתירוצ' ב' (תוס' שם) שאסור מפני שבפועל מכשיר אגפיה ואסור משום חורש.

2. ומקור דבריו בירושלמי (פ"ג ה"ד): תני אמר ר' יודה במה דברים אמורים בזמן שלא נתכוון לתיקון שדהו אבל אם נתכוון לתיקון שדהו אפילו יותר מיכן מותרו" וכתב מהרי"ק שיש טעות סופר וצ"ל בד"א בזמן שנתכוון לתקן שדהו וכו'.

נוטל הכל עד לארץ אף בקטנות.

בהמשך כתב החזו"א (סי' יט ס"ק ד ד"ה ולפי"ז):

"ולפי"ז יש לומר דאנו מתירין אף במתכוון משום דבשביעית כל שעיקר המלאכה אינו לעבודת הארץ – אינו אסור מן התורה והתירו חכמים במקום שהתירו..."

ובמקום אחר (סי' יט ס"ק יד ד"ה והא דשרי' וד"ה וכן יש להסתפק), נוטים דבריו שאף אם יש לו נחותא בכך שנעשית גם עבודת הארץ מותר³. לפי"ז דברי הרמב"ם "בד"א בשנתכוון לתקן שדהו" מתפרשים שעיקר כוונתו היא לחציבת אבנים אך הוא מתכוון גם לתיקון השדה. ומסביר החזו"א את הסברה להיתר החציבה במסגרת ההגבלות המבוארות שם: "משום דבשביעית כל שעיקר המלאכה אינו לעבודת הארץ – אינו אסור מן התורה..." כלומר שכיון שעיקר כוונתו היא לחציבה ולא לעבודת הארץ, אין בכה"ג איסור מן התורה. במקרה שכל כוונתו היא לחציבה אין איסור כלל ואין שום הגבלה בפעולתו. הסברה היא שבשביעית התורה אסרה רק פעולות שהן "עבודה שבשדה ובכרם" כדברי הגמ' (ריש מ"ק). כאשר הפעולה בד"כ אינה חקלאית – אין גם בעיה של מראית העין ולכן מותר לחצוב את האבנים בשדה, אף שבעיקרון ייתכן שמישהו עושה כן לתיקון שדהו.

סברה זו היא מוכרחת, שכן לשיטת תוס' (מ"ק ד ע"ב ד"ה מפני) הסוברים שפס"ר אסור בשביעית⁴ וכן מלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה בשביעית (עי' תוס' מ"ק יג ע"א ד"ה ניטיבה, גיטין מד ע"ב ד"ה ניתקוצה), איך יתפרשו המשניות של פרק ג'; לדוגמא, נאמר במשנה (שם מ"ה) שאין לפתוח מחצב בשביעית אא"כ חצב בערב השביעית שלוש שורות של אבנים, כי אז ניכר שמתכוון לאיסוף האבנים ולא לתיקון שדהו. ולכאורה הרי בפועל מתקן שדהו? וע"כ יש לומר שכיון שפעולת החציבה במהותה אינה פעולה חקלאית בדווקא, לכן כו"ע מודים שאם ניכר שאינו עושה כן לתיקון שדהו, אין זאת מלאכה האסורה בשביעית. וכעין סברה זו מצאנו בס' דבר השמיטה (פ"ד מ"א) כאשר מסביר מדוע בשבת דבר שאינו מתכוון בפס"ר אסור ובשביעית מותר:

"מה שאין כן בשביעית שכל אלו המעשים שנאסרו בה אין איסורן איסור מלאכה לומר שמלאכת החרישה והזמירה וכיוצא בהן אסור בשביעית. ואין איסורן אלא מחמת עבודת הארץ, דעבודת הארץ אסר הכתוב בשביעית באלו המעשים, אבל מלאכת הזמירה והחרישה מצד עצמה לא אסירא בשביעית, ואין קובעו בעבודת הארץ אלא מחשבתו שאם נתכוון לכך אית כאן עבודת הארץ, ואם לא נתכוון לעבודת הארץ, מעשה החרישה והזמירה אית כאן, עבודת הארץ לית כאן..."

3. וע"ע חזו"א (סי' יח ס"ק ו ד"ה ויש לעיין).

4. בניגוד לדעת הרמב"ם עי' קונ"א (שבת הארץ סי' יא).

כלומר שהמטרה, קרי עבודת הארץ או עבודה חקלאית — הן חלק מאיסורי המלאכה בשביעית, ולכן כאשר אינו מתכוון לעבודת הארץ — "העיקר חסר מן הספר" ומותר. וכעין זה מצאנו בהל' שבת בהקשר למלאכת בונה וצד עי' מגיד משנה (לרמב"ם הל' שבת פ"י ה"ז), ועי' גם בתוס' (שבת עג ע"ב ד"ה וצריך לעצים).

ג. המזנב בגפנים

נאמר במשנה (פ"ד מ"ו):

"המזנב בגפנים והקוצץ קנים ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח ר"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה..."
הלכה כר"ע שמותר לזנב בדרך הרגילה, וכן פסק הרמב"ם (פ"א ה"ט). הרמב"ם (פיה"מ שם) מבאר שהמזנב הוא הקוצץ את קצוות הזמורות. ואף שכתב שמדובר באופן שאינו מתכוון לזמור, הרב קוק זצ"ל מציין שהרמב"ם לא הדגיש כמו במדל והמבקיע בזית שמדובר שעושה כן לעצים, ואעפ"כ מותר לעשות את פעולת הזינוב בדרך הרגילה. הסיבה לכך היא שבדרך כלל פעולת הזינוב אינה פעולה של תיקון השדה או האילן, ולכן היא לא נאסרה בכלל. אין גם צורך בכוונה חיובית "לעצים" המפקיע מהכוונה של עשיית מלאכת הזימור, וז"ל הרב קוק זצ"ל (קוני"א סי' יא):

"אלא דס"ל דבמדל ניכר הדבר שהוא משום שבח האילן שהרי אין דרך וגם איסור הוא ע"פ רוב, לעקור אילני מאכל לעצים, מלבד באופנים רחוקים, כגון דקלא דלא טעין קבא וכה"ג כב"ק צ"א ב' לכן אסור מדרבנן משום עבודה אבל במזנב אינו עוקר ואין שם הוכחה שאינו מתכוין לעצים יש לומר שלא גזרו ע"ז חכמים. ואינה דומה עבודה זו, של זינוב הגפנים לכל העבודות השנויות בברייתא שאמרו עליהן שאסורות מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא כגון אין מזבלין, ואין מפרקין, ואין מאבקין, ואין מעשנין באילן, וכן לא יקשקש תחת הזיתים, ולא יעדר תחת הגפנים, ולא ימלא נקעים מים, ולא יעשה עוגיות (מ"ק ג ע"א) שכל אלו ניכרות שהן לעבודה, אבל זינוב הגפנים, כיון שאינו ניכר שהוא לעבודה, ואולי עוד היה רוב פעולה כזו לעצים, או עכ"פ מחצה למחצה", לכן לא גזרו בוודאי שאינה אסורה מן התורה. בנוסף, כיון שפעולה זו נעשית בדרך כלל למטרות שאינן חקלאיות ("ואולי עוד היה רוב פעולה כזו לעצים, או עכ"פ מחצה למחצה"), לכן לא גזרו חכמים ומותר לעשותה כרגיל.

קציצת קורות שקמה דומה מבחינה זו לזינוב שבגפנים. במשנה (פ"ד מ"ה) נאמר "הקוצץ קורות שקמה לא יחפהו בעפר אבל מכסה הוא באבנים או בקש" אך הקציצה עצמה נעשית בדרך הרגילה. ואמנם בתוספתא (פ"ג ה"ד) דעת ת"ק ודעת ר' יהודה שיש לשנות באופן ביצוע הקציצה, אך הרש"ס מציין שהרמב"ם סובר כתנא דמתני' שמותר לעשות כן כרגיל, וכן כתב הרדב"ז (לרמב"ם שם ה"ט) ומודה הרמב"ם לראב"ד (רמב"ם שם).

גם פעולה זו של קציצת הקורות נעשית בדרך כלל לעצים, ולכן אף שקציצה זו בוודאי גורמת להצמחה של קורות חדשות לשנה הבאה, מ"מ כיון שהמטרה של הפעולה אינה עבודה שבשדה ושכרם, לכן חכמים לא אסרו אותה ואף לא הציבו הגבלות וסייגים בביצועה.

ד. הוצאת עצים

הגרשז"א (מנחת שלמה ח"ג סי' קנח אות ו) מתיר הוצאת עצים מהבית לשדה, כיון שאינו מתכוון לעבודה, ואפי' אם יש בכך השבחה לעצין מחמת היניקה⁵. הוא מוכיח זאת מדין ליקוט עשבים עבור הבהמה (רמב"ם הל' שטורי פ"א הי"ז): "היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו". וז"ל הגרשז"א:

"חושבני שאפילו אם מתכוון גם לסיקול השדה ג"כ מותר. דהואיל והסיקול הוי רק מדרבנן יתכן דלא גזרו בשביעית אלא על עבודות ולא על דבר שאינו נראה כעבודה. דאל"כ איך אפשר לקבוע היתר זה גם לאנשים פשוטים, אשר כמעט אי אפשר שלא יתכוון ויהנה מניקוי השדה".
כיון שליקוט העשבים במציאות זו שבהמתו מוכחת עליו, אינה בכלל עבודה של תיקון השדה, חכמים לא גזרו עליה כלל; אין גם הגבלות או סייגים בהיתר עשיית הפעולה, ולא אכפת לן אם מתכוון גם לסיקול.
ובס' הל' שביעית (ח"א מילואים עמ' קפב) כתב:

"ועוד נראה דאפילו האומרים דדבר שאינו מתכוון מותר בשביעית, זהו דווקא אם המעשה מצד עצמו לא מלאכה הוא כגון בלקיטת אבנים ועצים, דכן רגילים שלא מחמת שדה וכרם ורק המחשבה משוי לה למלאכה אבל כמו חרישה עצמה דהוי מעבודת שדה וכרם – אין חילוק בין אם מתכוון כדי להכשיר הקרקע לזריעה או לשם מטרה אחרת..."
אך מדברי מרן הרב קוק זצ"ל, החזו"א והגרשז"א נראה להיפך – שבכה"ג שהפעולה אינה עבודה שבשדה ושכרם, ורק חלק מבני אדם עושים אותה למטרת תיקון השדה או האילן, אזי מותר בלא שום הגבלות ואף אם יש לו ניחותא בתיקון השדה והכרם. רק פעולה שהיא בדרך כלל עבודה שבשדה ושכרם, אם אינו מתכוון למלאכה האסורה – מותר במידה ואין מראית העין.

5. וע"ע מנחת שלמה (ח"א סי' מא אות ג) שהעברת עצים ממקום מקורה למקום שאינו מקורה מהווה שינוי בדין אך אין בכך עבודה. וע"ע מנחת שלמה (ח"א סי' נא אות י) מסתפק הגרשז"א בגינה קטנה הסמוכה לבית כשמסקל לצורך נקיון הבית, הו"ל כבהמתו מוכחת עליו, וכו"ע ידעי שמסקל לשם נקיותא ולא לשם הכנת הקרקע לזריעה.

הרב יהודה הלוי עמיחי

קילוף תפוחי אדמה הקדושים בקדושת שביעית ע"י מכונה

שאלה

מכונת קלוף מוסדית, מגרדת את הקליפה החצונית בלבד של התפוח"א ושוטפת את הקליפה לתוך הביוב. האם מותר לקלוף פירות הקדושים בקדושת שביעית במכונה זו, שהרי על ידי פעולת המכונה הקליפות הראויות לאכילה (אדם או בהמה) מופנים למערכת הביוב. האם יש בכך הפסד פירות שביעית.

א. קדושת שביעית בקליפות

יש לברר האם ובאלו מקרים חלה על הקליפות קדושת שביעית. האם חלה קדושת שביעית על הקליפות רק במידה והן עומדות למאכל אדם, למאכל בהמה, או לצביעה או שמא קליפות הפרי קדושות תמיד בקדושת שביעית, כיוון שהן טפלות לפרי.

נאמר במשנה (פ"ז מ"ג):

"קליפי רמון והנץ שלו קליפי אגוזים והגלעינין יש להם שביעית ולדמיהן שביעית..."

הר"ש, רש"ס, רש"ש ורע"ב מסבירים שמדובר בקליפי רמון הראויין לצבע וכן גרעינין שיש להם שאריות מאכל או שמפיקים מהם מאכל, כגון; תמרים וזיתים, ולכן חלה עליהם קדושת שביעית.

כך משמע גם בדברי הרמב"ם (פ"ז הט"ו) שפסק החלכה זו בדיני קדושת שביעית הנובעת מהיות הפירות ראויים לצביעה. לכן נראה שגם הרמב"ם הבין שהסיבה לקדושת שביעית ברמון ובאגוזים היא האפשרות להשתמש בהם לצביעה. ועל כרחנו לפרש כן שהרי הרמב"ם פסק (פ"ה הכ"א):

"הקליפין והגרעינין שמוותרין בתרומה לזרים – אין קדושת שביעית חלה עליהם והרי הן כעצים אא"כ ראויין לצביעה".

ובהלכות תרומות (פי"א ה"י) כתב הרמב"ם:

"עוקצי תאנים וגרוגרות והכליסים והחרובין ומיעי אבטיח וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון אע"פ שאין בהן אוכל, וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים הרי אלו אסורים לזרים, אבל קניבת ירק שמקנבים הגננין מותרת לזרים". משמע שגרעינין וקליפות שראויין למאכל אדם, למאכל בהמה או לצביעה – יש בהם קדושת שביעית, ואם לאו – אין בהם קדושת שביעית. ועיין שכן כתב השושנים לדוד (פ"ז מ"ג, הובא בתוס' אנשי שם).

אמנם המהרי"ק והכס"מ (פ"ז הט"ו) כתבו שיש קדושת שביעית בגלל שהקליפה טפלה לפרי. אלא שיש להקשות על סברא זו מדברי הרמב"ם (פ"ה הכ"א) שכאמור

משמע מדבריו שקדושת שביעית חלה רק על מאכל או העומד לצביעה, ולא בגלל היותו טפל לפרי, ועיין חזו"א (סי' יג ס"ק יא).
לכן נראה שאין הקליפה קדושה מצד היותה טפלה לפרי אלא אם היא מאכל או ראויה לצביעה.

ב. קדושה בדבר העומד להזרק

קדושת שביעית נוהגת בכל דבר שנועד למאכל אדם או בהמה, אולם כבר הוכיח החזו"א (סי' יד ס"ק י ד"ה ובמ"ב) שהגדרת "מאכל" נקבעת עפ"י המקובל, וההכרעה היא בכל דור ודור לפי המקובל באותו דור.
נחלקו האחרונים האם בקליפות תפוזים יש קדושה או לא, כאשר נראה שאחד מיסודות המחלוקת היא האם אנו מגדירים את הפרי לפי רוב השמוש בפרי או לפי רוב המשתמשים. יתכן למשל שרוב המשתמשים בתפוזים זורקים את הקליפות לפח ורק המיעוט משתמש בקליפות למרקחת, אולם יתכן שמיעוט זה משתמש ברוב הפירות ובקליפתם למרקחות וכדומה.
מנן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' פד, פה) כתב:

"שעיקר נטיעתם של העצים בא"י הוא לסחורה, ורבים מהסוחרים ואולי רובם, מפיקים תועלת גם מהקליפין שנמכרים לטיגון, ומי יוכל להכריע אם אין רוב הקליפין עומדים לכך, א"כ הוי ליה דבר שדרכו לאכול מבושל"¹.
מדבריו עולה שהגדרת דבר כמאכל אדם תלוי אם רוב הנוטעים (רוב הפירות) מיעדים לשמוש בני אדם.

מאידך החזו"א (שביעית סי' יד ס"ק י, ומעשרות סי' א ס"ק ל) כתב שכיוון שרוב האנשים זורקים את הקליפות הרי שאין בהן דין מאכל אדם. ותלה זאת במחלוקת הברכה על קליפות תפוזים: האם מברכים על קליפות תפוזים "שהכל" כי הן אינן חלק מהפרי או שמברכים עליהן "בורא פרי העץ" כי הן חלק מהפרי.
נראה שהן לדעת הרב קוק זצ"ל והן לדעת החזו"א זצ"ל בדבר שאין נוטעים לצורך הקליפה ורוב בני אדם זורקים את הקליפה — אין בקליפה קדושת שביעית. וכן כתב בסברא הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' נב אות כג, ח"ג סי' קלב אות י) שכל דבר שאנשים זורקים אותו — אין בו קדושת שביעית.
אלא שנראה שיש לחלק בין הקליפות העומדות להיזרק והריהן כמנותקות מהפרי, והם דבר העומד בפנ"ע, ולכן אין בהן קדושה, לבין קליפות שהן דבוקות לפרי והן חלק מהפרי. וכן מצאנו בקפריסין (קליפת הצלף) שברכתם בפה"א כיוון שהם חלק מהפרי (אלא שלא חלק מרכזי) א"כ משמע שיש להם דין קדושת שביעית, וכן כתב החזו"א (שם) שדבר שנאכל עם הפרי יש מקום להחשיבו כחלק מהפרי. אלא שדבר

1. עיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ג) שכתב מנן הרב קוק זצ"ל שאפילו דבר שהוא ראוי על ידי הדחק נחשב להיות אוכל. על כרחינו להסביר שדבר שראוי על ידי הדחק הרבה בני אדם אוכלים אותו. אולם בנידון דידן הדבר עומד מראש לזריקה ולכן כדי להחיל על כך קדושת שביעית הצריך מנן שרוב הפרי נאכל או מתבשל.

זה עדיין צ"ע כי יש להבחין בין קפריסין לבין תפוז"א. הקפריסין הם חלק נאכל כמו הפרי, אולם קליפות תפוז"א וגזר רוב בני אדם משליכים ולא אוכלים אותן (אלא מיעוט) ולכן יתכן שאין בהן דין קדושת שביעית למרות שהן מחוברות לפרי.

ג. גרמא בהפסד פירות שביעית

אפילו אם נחשוש לכך שבקליפות אלו יש דין קדושת שביעית, יש מקום לדיון אודות המכונות הללו. הרמב"ם (הלכות תרומה פי"א ה"י) חילק בין עלים מעופשים שזורקים הגננים שאין בהם דין תרומה, כי הם זורקים את המינימום האפשרי, ואילו העלים שמקנבים בעלי הבתים יש בהם דין תרומה, כי בעלי בתים אינם מקפידים וזורקים עלים הראויים למאכל.

נאמר בירושלמי (פ"ז ה"א):

"והדא קניבתא דירקא מסקין לה לאיגרא והיא יבשה מן גרמא (מותר לעלות

לג קניבת הירק למרות שהוא מתייבש מעצמו)".

הירושלמי התיר העלאת קניבת הירק לגג ללא הבחנה בין "קניבת ירק של בעלי הבתים" ל"קניבת ירק של גננים", ולכאורה היה צריך לחלק בין "קניבת ירק של גננים" שאין בה קדושת שביעית ומותר להפסידה ל"קניבת ירק של בעלי בתים" שיש בה קדושת שביעית ואין להפסידה. כמו כן יש לתמוה מדוע התירו להפסיד פירות שביעית על ידי העלאתם לגג?

המהרי"ט (ח"א סי' פג) הסיק מכאן שגרמא הותרה בשביעית, ומתוך כך התיר לקטוף את עלי עץ התות להאכלת תולעת המשי, למרות שעל ידי פעולה זו נזוקים פירות התות. עוד הוסיף להביא ראיה מדברי הירושלמי (פ"ט ה"א) שהתירו לגזוז עלים של הקנרס. הירושלמי הקשה על כך הרי הוא מאבד מאכל אדם, ותיירץ "מאליהן הן אבודין", וביאר המהרי"ט שכיון שהדיון הוא על פעולת גרמא אין לאסור.

ראיה נוספת ליסוד זה הביא במשנת יעב"ץ (פ"ד ה"ה) על פי דברי הרמב"ם (פ"ד ה"ה) המתיר לחרוש בשדה שגדלו בה ספיחין שיצאו למוצאי שביעית למרות שעל ידי כך ייפסדו הספיחים, ולמרות שבספיחים יש עדיין קדושת שביעית (ע"י תו"ט פ"ה מ"ד) בכל אופן התירו לחרוש כדרכו² מכיוון שזה הוגדר כגרם הפסד ולא כמעשה הפסד בידים³.

אפשר לדמות את הקילוף במכונה לחרישה כדרכה. כמו שהחרישה נחשבת להיות גרם הפסד כי הוא חורש את השדה כדרכו ובדרך אגב מפסיד את הספיחין, גם קילוף במכונה שאינו מתכוון אלא לקלף את תפוחי האדמה, הרי זה גרם הפסד ומותר בשביעית.

2. אפילו לדעת החזו"א (סי' ט ס"ק ד ד"ה ר"מ), שמצווה לעקור ספיחי שביעית, אין היתר להפסידם (כמבואר סי' ט ס"ק ו), ועל כן כתב במשנת יעב"ץ שהיו גרם הפסד ולכן התירו.

3. כדעת המהרי"ט הביא גם בית רידב"ז (סי' ה ס"ק א), תורת הארץ (פ"ח ס"ק לז), כרם ציון (פרק יד סעי' א), ספר השמיטה (פ"ז סעי' ג), תורת השמיטה (סי' יג סעי' סב), וכן נפסק במדריך שמיטה לצרכן (פ"ח סעי' ג, ה, ו).

אלא שלכאורה יש להעיר על דברי המשנת יעב"ץ — מדוע חרישה כדרכה היא גרם הפסד ולא הפסד בידים? הרי כאן ברור שעל ידי החרישה כדרכה ייפסדו גם הספיחין! ובוודאי שגרעא מנידון המהרי"ט, כי בתשובת המהרי"ט לא הפסיד את הפירות עצמם אלא את העלים שגורמים לכך שהפירות ייפסדו, אולם בדינו של המשנת יעב"ץ יש כאן פעולה ישירה של הפסד פירות שביעית. ואמנם נחלקו הראשונים מה הדין במעמיד בהמתו על קמת חברו, האם נחשב כחציו של המעמיד או לא, אולם בנידון דידן נראה שיש כאן פעולה ודאית וישירה שתגרום להפסד פ"ש.

ד. פס"ר ואינו מתכוון

יש מקום להתיר את השימוש במכונת הקילוף של תפוחי האדמה מצד אחר. הרידב"ז (בית רידב"ז סי' ג ס"ק ה) מסביר את סיבת היתר חרישת הספיחין היוצאים למוצאי שביעית בכך שאיננו מתכוון להשמיד את הפירות, וכל כוונתו היא לנקות את שדהו. מדברי הרידב"ז⁴ עולה שבדבר שאינו מתכוון בשביעית למרות שיש כאן פס"ר יש מקום להקל, ולמרות שבשבת קי"ל (משנ"ב סי' שיד ס"ק יא, סי' שטז ס"ק טז) שבפס"ר אפילו אינו מתכוון הרי זה אסור — בשביעית הדבר מותר.

בדבר השמיטה (פ"ד מ"א ד"ה וראיתי) הסביר שיש לחלק בין שבת שבה המלאכה עצמה אסורה, ולכן אפילו אם לא התכוון לעשותה, אם הדבר הוא פסיק רישיה נחשב כאילו עשה את המלאכה ולכן אסור, אולם בשביעית האיסור הוא בעבודת הקרקע, ולכן כל זמן שאין כוונה למלאכת איסור אף בפס"ר — אין לנו לאסור שהרי איננה עבודת הקרקע. על פי יסוד זה נראה שאפשר להסביר את דברי הרידב"ז המתיר להפסיד פ"ש כאשר אינו מתכוון לכך למרות שההפסד הוא ודאי, בכ"א בשביעית לא החמירו בפס"ר.

ונראה להביא לכך ראיה מהמשנה (תרומות פ"א מ"ו):

"מגורה שפינה ממנה חטי תרומה אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט"

אחת אחת, אלא מכבד כדרכו ונותן לתוכה חולין".

הר"ש מסביר מדוע התירו לתת חולין על שאריות התרומה למרות שעל ידי כך התרומה תבטל בתוך חולין "שאין זה מבטל איסור לכתחילה שהרי לא נתכוון לבטל".

מדברי הר"ש עולה שאין איסור לבטל איסור כאשר אינו מתכוון לכך. הרמב"ם פסק זאת להלכה (הל' תרומות פ"א הי"ד) כאשר מדגיש שכל הפעולות צריכות להיעשות כדרכן, ובכך אין איסור לבטל תרומה.

4. עיין בהערותיו של הגרצ"פ פרנק זצ"ל לבית רידב"ז (הר המור שביעית עמ' סט) שכתב שכיוון שספיחי שביעית עומדים לאיבוד, א"כ אינם כלולים בדין לאכלה ולא להפסד שהרי רבנן אסרו אכילתם.

אלא שעדיין צ"ע האם אפשר לדמות דין ביטול תרומה ושביעית לדיני הפסד, שהרי בביטול אין הפסד ממשי, משא"כ בדברי הרידב"ז משמע שמותר להפסיד משהו ממשי כשאינו מתכוון לכך. ומ"מ נראה שיש להקל בהפסד פירות שביעית כאשר איננו מתכוון לכך, כפי שכתב הרידב"ז.

ה. הפסד בדבר שיש בו קדושת שביעית

עיקרם של דיני שביעית הם בשני דינים מרכזיים:

א. הפקר הפירות וביעורם, שנאמר "והיית שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".

ב. איסור הפסד, כפי שדרשו חז"ל "והיית שבת הארץ לכם לאכלה – ולא להפסד". יתכן שיש מקום לחלק בין הדברים, ולומר שאיסור הפסד הנלמד מחיוב האכילה, שייך רק בדבר אכילה, אולם בדבר שאין דרכו באכילה אין איסור הפסד. לעומת זאת, יתכן שאף שאינו מאכל גמור – חלה עליו קדושת פ"ש לענין הפקר וביעור.

כדברים אלו למדנו בדבר השמיטה (פ"ח מ"ב, נט ע"ד ד"ה ומדקתני וד"ה ועדיין) שסובר שגרמא בהפסד – אסור בשביעית⁵, ובכל אופן התירו להעלות "קניבת הירק" לגג לשם ייבושה מכיוון שאין דרך בני אדם לאכול עלי ירק מעופשים. לכן אין איסור הפסד, מלוגמא וזילוף באוכלים אלו. לפי זה הסביר את דברי הגמ' סוכה (לד ע"ב) שבקליפת האתרוג החיצונה אין איסור הפסד פירות שביעית, למרות שיש בכך הפסד תרומה. ההבחנה בין שביעית לתרומה היא שבשביעית כל דבר שאינו עומד לאכילה אין בו איסור הפסד, ולכן בקליפה החיצונה של האתרוג שאיננה עומדת לאכילה אין איסור הפסד. לעומת זאת בתרומה אף אם אינו עומד לאכילה כיון שקראו לו בשם תרומה הרי זה קודש ואין להפסידו. העולה מדברי דבר השמיטה שכל דבר העומד להיזרק אין בו איסור הפסד⁶, ולכן קליפות העומדות לקילוף ורוב בני אדם יזרקו אותם, ולא יאכילו אותם לבעלי חיים – אין בהם איסור הפסד.

ו. סיכום

מכונות קילוף (תפוז"א, גזר) מורידות רק את הקליפה החיצונה של הפרי, אמנם לעיתים נקלף יחד עם הקליפה קצת מהירק הראוי למאכל אדם, אולם דבר זה נדיר והגרוד הוא דק מאד. אם לפעמים נשאר משהו מתפוחי האדמה או מהגזר - דינו כ"קניבת הירק של הגננים" שלרוב לא משאירים דבר הראוי למאכל.

5. שיטת דבר השמיטה חולקת על דברי המהרי"ט (לעיל אות ג) שהתיר גרם הפסד, ועיין בשבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו הערה 53).

6. אמנם יתכן שלשיטתו של דבר השמיטה יהא אסור לנהוג בהם בזיון כקדשי שביעית, אבל אין איסור הפסד.

כמו כן מכונה זו מגרדת רק את הקליפה החיצונית (הראויה למאכל בהמה) ולא מהירק עצמו, לכן הדיון שבפנינו הוא האם יש כאן מאכל בהמה. הקליפות ראויות למאכל בהמה, אולם בפועל אין מאכילים בהמות בקליפות אלו, ורוב רובן של הקליפות נזרקות לאשפה, הרי שאין בהם קדושת שביעית. אולם אפילו אם נחוש לקדושת שביעית בקליפות הללו, מכיוון שאיננו מתכוון להפסיד אלא לקלף אותן, ואיננו מתכוון לזרוק אותן למערכות המים — אפילו שהוא פס"ר — מותר. יש גם לצרף את הדעות המתירות הפסד בדבר שאינו עומד לאכילה. לכן לכתחילה בודאי יש להקפיד לשמור קדושת שביעית בשאריות התפוא, אולם אם הדבר לא אפשרי בגלל מבנה המכונה — יש מקום להקל ולקלף במכונות אלו תפוא הקדושים בקדושת שביעית.

אג' יחיאל שטיינמץ

מה עניין שמיטה אצל ציפורן אמריקאית

קניית פרחים בשנת שמיטה

אנשים רבים, המקפידים על קיום השמיטה קונים בסופו של דבר, בדרך זו או אחרת, את כל סוגי הירקות והפירות בשנת השמיטה, אך נמנעים מלרכוש פרחים בשנה זו. הדבר נובע מחוסר ידע לגבי מה אסור ומה מותר ולעיתים גם מחוסר קשר למערכת שיווק המספקת פרחים "נקיים מחשש". דווקא בפרחים ישנם פחות החמרות ואיסורים וכל מי שאוהב פרחים ונהנה מהם במשך חייו ובעיקר לכבוד שבת, אין כל סיבה שלא יהנה גם בשנת השמיטה. במאמר זה אנסה לסקור את האפשרויות העומדות בפני קוני הפרחים בארץ ישראל. הדברים מתבססים על מספר הנחות יסוד המובאות בהמשך. ישנן פוסקים הסוברים אחרת וישנן גם מערכות שיווק הפועלות על פי פסיקות אחרות. ניתן לומר כי הנחות היסוד שלי מבוססות בעיקר על הכתוב בחוברות של מכון התורה והארץ ובמסגרת זו, כמובן, גם להיתר המכירה אם כי, בחלק מגידול הפרחים אין צורך להזדקק להיתר זה.

הנחות היסוד שלנו הן:

1. אין קדושת שביעית נוהגת בפרחים שאין להם ריח. אין קדושת שביעית גם בפרחים שיש להם ריח אך אינם "עומדים לריח" ז"א שלא מגדלים או קונים אותם לצורך הריח שלהם¹.
2. מאחר ואין קדושת שביעית אין איסור לסחור בפרחים אלו.
3. אין איסור ספיחין בפרחים ולכן גם אם הפרחים הם חד-שנתיים — מותר ליהנות מהם².
4. כל גידול שנישתל לפני השמיטה ולא מתבצעות בו פעולות האסורות בשמיטה — מותר גם ללא היתר מכירה.
5. מכאן שחלק מגידולי הפרחים מותר גם במכירה וגם בקניה. לגבי פרחים שנשתלו או עובדו באיסור (ובהתייחס לסעיף 3) הבעיה בקנייתם היא, שבכך מסייע בידי עוברי עבירה (כמבואר בסעי' הבא). אשר על כן, גם מי שבדרך כלל אינו סומך על היתר המכירה, יכול לקנות פרחים ממגדל שמכר את הקרקע שלו (בהיתר המכירה), כיון שבוודאי יש למגדל על מי לסמוך ואינו עובר עבירה³.
6. למעשה — בחוברת "מדריך שמיטה לצרכן" (עמ' 63) נאמר:

"כאשר קונים פרחים מן המגדל (חקלאי או משתלה) — יש לוודא שהוא

1. חוברת שמיטה לצרכן, מכון התורה והארץ, כפר דרום. (עמ' 11 והערות 12, 13).

2. חוברת שמיטה לצרכן, מכון התורה והארץ, כפר דרום. (עמ' 57 והערה 10).

3. מנחת שלמה (ח"א סי' מד).

מגדל אותם בחממה (או תחת רשת שצפיפות החומר שלה היא למעלה מ- 50 %) במצע מנותק או שהוא מכר את הקרקע שלו לגוי עפ"י היתר המכירה. לכתחילה יש להקפיד על כך גם בקניה מי שקנה מהמגדל, כגון: בחנות פרחים כדי שלא לסייע בידי עוברי עבירה.

היתרון הגדול בפרחים הוא, אם כך, העובדה שיש רשימה גדולה של פרחים שמלכתחילה לא קיים בהם איסור שביעית בשנה זו בגלל אחת מהסיבות הבאות: א. שיחים רב שנתיים ולא נעשות בהם פעולות אסורות בשביעית. ב. גידולי חממה במצע מנותק. ג. נשתלו לפני ראש השנה תש"ס ויניבו כל שנת תשס"א! (בסוגים אלו עלולה להיות בעיה בשנה הבאה ועל כך בכתבה נפרדת).

באופן מעשי – היכן ומה לקנות?

חנויות פרחים – הדרך הפשוטה היא לקנות בחנויות פרחים המוכרות פרחים "שמיטה". ממקורות שונים – גידול מקומי ויבוא.

בתי מסחר לפרחים – בנוסף לחנויות אלו קיימים בתי מסחר לפרחים בפריפריה, כגון ברעננה וסביבותיה השייכים לאנשים המגדלים פרחים בעצמם, אלו מגדלים בד"כ מגוון רחב של פרחים וחלקם עשו "התר מכירה" וניתן לרכוש אצלם. במקרה זה יש לוודא כי הפרחים הנקנים גדלו במשק הנ"ל. אם הפרחים נקנו ממגדל אחר יש לוודא כי יש להם התר מכירה או הכשר אחר כגון מצע מנותק בחממה או יבוא.

מגדלי פרחים – רבים בארץ עשו התר מכירה וניתן להגיע אליהם או לפרחים שלהם אשר מגיעים לסוחר הפרחים. ישנם גם מגדלי פרחים שיש להם הכשר אחר בגלל מצע מנותק או גידולים רב שנתיים שנעבדים רק במלאכות המותרות בשמיטה.

בנוסף על האמור לעיל ישנם סוגי פרחים שאין בהם חשש שמיטה וניתן לרכוש אותם בכל מקום ללא חשש בשנה זו, לעיתים עד תאריך מסוים ולעיתים כל השנה. להלן נפרט את סוגי הפרחים שניתן לקנות בכל חנות ואת המגבלות לגביהם.

א. פרחים הגדלים בחממה או בבית רשת.

גרברה – גידול חממה ששתילתו מסתיימת לפני ראש השנה תש"ס ומשתילה זו קוטפים כל השנה; (בשנה הבאה עלולה להיות בעיה).

ציפורן – כנ"ל. אבל כאן יש חשש לשתילות האביב הקיימות לעיתים. אלו יגיעו לשוק לא לפני חודש יולי.

רוסקוס, אספרגוס, פיטוספורום, מרסינה, סהרון, ארליה, מגינית – כולם ענפי קישוט ירוקים שהם גידולי קרקע רב שנתיים מכוסים ברשת צל של מעל 50% צל. כמעט כל הענפים הנמצאים בשוק הם משתילות שקדמו לשמיטה, העבודות המתבצעות בשטח הן – השקיה, דישון, הדברת עשבים וקטיפה. בשני המינים הראשונים אין פעולות גיזום למעט הסרת ענפים חולים, המותרת

בשמיטה. הלכך, אף הקונה ממינים אלו בחנות ואינו יודע מה מקור הענפים אין לו לחוש לפחות עד אמצע הקיץ.

ב. פרחים הגדלים בשטח פתוח

פרח שעווה, ספארי סנסט, גרווילאה, שזיף פיסרדי, קוטינוס, יעלי, פרוצארום, אקליפטוס ועוד הם ענפים הגדלים על גבי הקרקע בשטח פתוח. הפעולות החקלאיות בהם הם כמו בקבוצה הקודמת אלא שאלו אינן גדלים במבנה. לגבי פרח שעווה, ספארי סנסט ויעלי כל הענפים המשווקים עד אמצע הקיץ הם כאלו שלא נעשו בהם פעולות גיזום בשמיטה ולכן גם כאן ניתן לקנות ללא חשש לפחות עד אב בשנה הבאה. לגבי גרווילאה ואקליפטוס העיקרון הוא כנ"ל אך בחודש יוני כבר יהיו ענפים שהם תוצר גיזום בשמיטה ואסורים במסחר אלא אם כן נמכרה החלקה לגוי (ענפי אקליפטוס מאד נפוצים בשוק הפרחים הם בעלי עלים קטנים בגוון אפור, לא דומים לאקליפטוס המקור אלא בריחם). קוטינוס ושזיף פיסרדי (ענפי קישוט בגוון בורדו) המשווק באביב הוא כבר תוצר גיזום של שנה זו ולכן ניתן לקנות רק מחלקות שנמכרו לגוי.

ג. פרחים בעייתיים

מתוך סל הפרחים הגדול אני רואה צורך ולהזכיר את הנפוצים שבהם. **ורדים** – בפרוש בעיה, למרות שהם בגדר גידולי מצע מנותק בחממה וגם גידול רב שנתי, ואפילו רוב הפרחים הנסחרים בשוק הם משתילות שלפני ראש השנה תשס"א הבעיות העיקריות הן שתיים:

1. ורדים עוברים טיפולי גיזום ו/או כיפוף ענפים כל השנה, מטרת הגיזומים היא לעודד צמיחת פרחים.
 2. המצע המנותק ברוב החממות לא עונה על דרישות ההלכה. ישנן חממות שעונות על דרישות ההלכה וניתן למצוא פרחים מחממות אלו. בכל אופן, עד סוף חשוון עדיין אין ורדים מגיזום שמיטה.
- אסטר, ליזיאנטוס, כריזנטמות, חמניות** וכו' לא ניתן לקנות כך סתם אלא רק עד תאריך מסוים שבו ידוע כי הפרחים הנ"ל נשתלו בתשס"א (או מהתר מכירה). אסטר וליזיאנטוס – עד תחילת כסלו, חמניות כנ"ל, כריזנטמות – עד תחילת טבת.

לגבי תאריכי גג לפרחים שנשתלו לפני רה"ש תש"ס ניתן להיעזר בטבלה המתפרסמת ע"י המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה (שע"י בית המדרש הגבוה להלכה בהתיישבות – מהדרין ירושלים). הטבלה נערכת ע"י ד"ר משה זקס אשר נעזר במדריכי הפרחים של משרד החקלאות. כל הרשימה הנ"ל כבר לא רלוונטית לשנה זו.

מומלץ לקרוא עידכונים במדריך השמיטה לצרכן של מכון התורה והארץ.

תודה למדריכי הפרחים אשר תרמו מהידע שלהם — איתן שלמה, אליעזר שפיגל, איציק מור, תמר אלון, מוטי לוי. תודה לרב יואל פרידמן ממכון התורה והארץ על הערותיו והארותיו.

מקורות:

1. מדריך שמיטה לחקלאי תשנ"ד. הוצאת מכון התורה והארץ — כפר דרום.
2. ענף הפרחים וענפי הקישוט בשביעית. הרב ארז לוי, אבני איתן, הצופה, חשוון תשס"א.
3. דרך הורד. ניסים פינס, הוצאת שה"ם ומועצת הפרחים תשנ"ט 1999.
4. גינת הנוי בשנת השמיטה על פי פסקי החזון איש זצ"ל. בעריכת הרב הלל גולדברג.
5. חוברת שמיטה לצרכן, מכון התורה והארץ, כפר דרום (עמ' 57 והערה 10).

הרב יגאל הדאיה

בדיקת מזון בשבת ויו"ט

- א. עלי ירק שצריכים בדיקה מחרקים לכבוד שבת יש לשרותם לפני שבת במי סבון², ואח"כ ניתן לבדוקם גם בשבת, סמוך לסעודה.
- ב. אם נמצאו חרקים קטנים בבדיקה — אסור לקחת אותם לבדם, וצריך להסיר איתם מעט מן המאכל עצמו, מחשש לאיסור בורר³. אבל מותר להסיר חרקים גדולים מתוך המאכל בשבת, גם כשהם בפני עצמם. ויש מחמירים גם בזה וטוב לקחת עם מעט מהאוכל⁴.
- ג. עלים שיש בהם חרקים הנופלים ע"י ניעור כגון עכבישים קטנים, מותר לנערם

* מתוך ס' בהל' תולעים שנערך ע"י צוות המכון, הנמצא עדיין בכ"י.

1. שריית הירק בשבת במי סבון בעייתית משני טעמים. הראשון משום שפסק השו"ע (סי' שיט סעי' ח), שאין שורין את הכרשנים להציף עליהם מים בכלי כדי להסיר הפסולת. ואעפ"י שנהגו לשטוף פירות וירקות במים בשבת סמוך לאכילה, כמו שהאריכו בזה האחרונים, עי' שו"ת אג"מ (או"ח ח"א סי' קכה), לוית חן (סי' נב), שש"כ (פ"ג סעי' כא והערה מח), מנוחת אהבה (ח"ב פ"ז סעי' כ). מ"מ בנידון דידן חמיר טפי כיון שעושה כן דרך שריה במים שהחרקים צפים ע"י המים. וגם אינו כמו אבק המצוי על הפירות שאפשר לאוכלו גם ללא השטיפה. סיבה שניה שכתבו האחרונים לאסור היא משום שאפשר שהחרקים ימותו במי הסבון או במי החומץ, ונמצא הורג בע"ח בשבת וכ"כ השש"כ (פ"ג סעי' לו), מנוחת אהבה (ח"ב פ"ז סעי' כה). ומ"מ יש לפקפק בטעם זה שכיון שאינו וודאי ממש שיהיו חרקים בירקות וגם אפשר שלא ימותו במי הסבון וגם אינו מתכוון להורגם אלא להתיש כוחם ולנתקם מן העלים, א"כ הווי ליה דבר שאינו מתכוון ואינו פסיק רישיה דשרי, וצ"ע ולמעשה יש להחמיר, לפחות מן הטעם הראשון.
2. השש"כ (פ"ג סעי' לו) חשב בזה לאיסור בורר כיון שצריך לברור ולפשפש אחריהם. ומ"מ פשוט שמותר לחפשם ואין האיסור אלא לטלם מהעלים בפני עצמם.
3. מהרי"ט צהלון (סי' רג) התיר ליטול זבוב שצף ע"פ כוס משקה משום שלא שייך ברירה אלא במה שצריך לפשפש ולברור, אבל דבר שצף למעלה כבר ברור הוא, ע"כ. וכן הסכים הברכ"י (סי' שיט). ולדעה זו אפשר שגם בתולעת גדולה הנמצאת ע"פ העלה, אין בורר וכן דעת השש"כ (פ"ג סעי' לו) מעיקר הדין. אולם הט"ז (סי' שיט ס"ק יד) העלה שיש לטול את הזבוב עם מעט משקה. וכן פסקו למעשה הבן אש חי (בשלח סעי' יב), שש"כ (פ"ג סעי' יח). ועי' סידור פסח כהלכתו (עמ' קלב), מקראי קודש הל' ליל הסדר (הרב הררי, פ"ח הערה עו). ולענין טלטול התולעת משום איסור מוקצה לכאורה אין לטלטל חרקים כשאר בהמה חיה ועוף הנחשבים למוקצה הואיל ואינם ראויים לשום שימוש, כמו שפסק השו"ע (או"ח סי' שח סעי' לט). אולם החזו"א (או"ח סי' מז ס"ק טו וס"ק כא) כתב וז"ל: "דאוכל המעוכב ע"י מוקצה מותר להפריש המוקצה מהאוכל, ולא חשיב טלטול מוקצה אלא תיקון אוכל ולא גזרו חכמים ע"ז משום מוקצה..." ומכאן למדנו דמותר להסיר זבוב או שאר מוקצה מהכוס והקערה בשבת היכא דליכא משום בורר, ואין בזה משום טלטול מוקצה וכל שכן היכא דמאיס דהווי כגרף של רעי. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' לח). ועי' שמירת שבת כהלכתה (פרק ג סעי' לו והע' קא).

- בשבת, סמוך לסעודה, ואח"כ לשוטפם תחת זרם מים⁵.
- ד. עלי ירק שחלקם נגועים (כגון שנראים עליהם מנהרות של זבוב או סימנים אחרים), אם הם העלים החיצוניים מותר להסירם בשבת, כדי להגיע אל העלים הפנימיים⁶, אבל אם העלים כבר מופרדים, זה מזה וניתן להבחין בעלים הטובים, יש ליטול את הטובים מתוך הרעים, ולעשות כן סמוך לסעודה⁷. וביו"ט יכול ליטול הרעים אם הם המעט כדי למעט בטרחה⁸.
- ה. תבשיל או משקה שנפל לתוכם חרק, לכתחילה לא יטול החרק בעצמו אלא יוציא את החרק בכף עם מעט מן המאכל, או ישפוך מעט משקה מן הכלי⁹. אם מפוזרים במשקה הרבה חרקים יש מחמירים שלא לטלם כלל בשבת, אפילו עם משקה¹⁰.
- ו. מותר לנקות כנימות מגן מקליפות הפירות (בהדרים, משמש או שיזפים), ואין בדבר איסור בורר, משום שהכנימות אינן מעורבות בקליפה, וגם ניכרות בברור¹¹.
- ז. האוכל בשבת פירות יבשים שדרכם להתליע, נוטל כל פרי בפני עצמו ובודקו ואוכלו, ואם נמצא נגוע רשאי לזורקו ואין בזה איסור בורר¹², אבל לא יבדוק כמות של פירות ויסיר ממנה כל הנגועים, ואפילו ע"מ לאוכלם לאלתר כיון שבהכרח בורר את הפסולת מן האוכל וכוונתו לתקן הפירות הנשארים¹³.
- ח. פרי שלקח ע"מ לאוכלו בשבת ונמצא נגוע במקום אחד, מותר לחתוך חלק מהפרי סמוך לאכילתו ולזורקו ואין זה נקרא בורר¹⁴.
- ט. ביו"ט מותר לברור קטניות (כגון אורז או חמוס) על מנת לבשלם לצורך היום,
4. הניעור מותר כיון שאוחז באוכל והפסולת נופלת מן האוכל כדרך שהתירו האחרונים לנער אבטיח כדי שהגרעינים יפלו, עי' כה"ח (סי' שיט ס"ק מז), שש"כ (פ"ג סעי' טז).
5. שזהו כמסיר הקליפה לאכול את תוך הפרי שמותר. כ"כ השו"י ברכה (או"ח סי' שיט), באה"ל (שם סעי' א ד"ה מן העלים).
6. רמ"א (או"ח סי' שיט, סעי' א), משנ"ב (ס"ק ז), שש"כ (פ"ג סעי' לו).
7. דביו"ט יש למעט בטרחה אפילו אם יצטרך ליטול הפסולת כמ"ש שו"ע (או"ח סי' תקי סעי' ב) וכ"פ שש"כ (פ"ד סעי' ח).
8. עפ"י המבואר בהערה 3, וכ"פ שש"כ (פ"ג סעי' יח).
9. שש"כ (פ"ג סעי' יח הערה לט) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שבמקרה זה אסור גם להוציא את הפסולת עם מעט מהאוכל, כיון שכל האוכל מלא בפסולת והוא מתקן את האוכל הנותר.
10. שש"כ (שם סעי' לז).
11. שבאופן כזה אין בו משום בורר כיון שאין כוונתו לתקן השאר, אלא שנטלו לאוכלו וזורקו מפני שאינו ראוי לאכילה ואינו חייב להחזירו למקומו. וכ"פ השש"כ (פ"ג סעי' ה ובהערה י) במי שנטל פרי לאוכלו ונמצא רקוב.
12. ולא התירו לברור הפסולת מן האוכל אלא באופן שאי אפשר לאכול בלאו הכי כמ"ש הביאור הלכה (סי' שיט סעי' א ד"ה מן העלים).
13. כן פסק השש"כ (פ"ג סעי' כב) לענין פרי שפגום בחלקו. ויש בזה שני טעמים להתר, האחד משום שהוא כקולף הקליפה של הפרי ע"מ להגיע לפרי דרך אכילה לעשות כן. ועוד משום שלא שייך בורר אלא באוכל ופסולת המעורבים בז"א אבל לא בעומדים נפרדים זמ"ז.

ולהוציא ולזרוק כל חרק וכל קטנית נגועה¹⁵, ויש מחמירים אם היה לו זמן ואפשרות לעשות כן מערב יו"ט, והמקל יש לו ע"מ שיסמוך¹⁶.

י. מותר להשרות את הקטניות ביו"ט במים כדי שיתנפחו ויוכלו לראות את שבתוכם (כדרך שעושים בגרגרי חומוס), אבל לא להשרותם כדי לשלות את כל הקטניות הצפות או את החרקים ולזרקן¹⁷.

יא. אסור לנפות קמח ביו"ט¹⁸. ולכן, הרוצה לאפות בחג (באופן המותר, בתנור עצים או תנור חשמלי המופעל ע"י שעון שבת), או לתת קמח בתבשיל, צריך לנפות את הקמח בערב החג. ומן הראוי לשומרו במקרה כדי שלא יתליע שוב.

14. שו"ע (או"ח סי' תקי סעי' א): "הבורר קטניות בורר כדרכו... אם רוצה לאוכלם בו ביום... בד"א כשהאוכל מרובה על הפסולת", ובדרך כלל כיום האוכל מרובה על הפסולת ולכן יש לברור את הפסולת ביו"ט כדי למעט בטרחה. ומה שכתבנו שאם מוצא חרקים יזרקם בזה אנו סומכים על החזו"א שהובא לעיל (הערה 3) דלית ביה משום מוקצה. ולמחמירים יטלטל החרק בעזרת כף וכיוצ"ב באופן שיהיה טלטול מן הצד.

15. עי' באור הלכה (סי' תקי סעי' ב ד"ה אם רוצה) ומ"מ סיים שהמקל יש לו על מה לסמוך ובפרט שכן משמע מסתימת השו"ע והרמ"א.

16. שריה של קטניות ביו"ט כדי שהפסולת תצוף, מותרת דווקא לרבן גמליאל במשנה (ביצה יד ע"ב). ומשמע דת"ק פליג. ופסק הרע"ב הלכה כת"ק שאסור. ובשו"ע הושמט דין זה בהלכות יו"ט. וכן אסרו בספר שש"כ (פ"ד סעי' ה), ובספר ברוך שאמר (הל' יו"ט פר' כג סעי' ה) והביא שכן פסק רבינו זלמן (סי' תקי אות ו). לעומת זאת כששורה את הקטניות כדי שיתנפחו ולא ע"מ שהפסולת תצוף אינו בכלל הזה. ועי' שש"כ (שם הערה כ) שהסתפק הגרש"ז אורבך זצ"ל שמא לא אסרו להציף אלא במה שדרך לברור לימים רבים, אבל לא במה שדרך לברור סמוך לבישול ונשאר בצ"ע.

17. ביצה (כט ע"ב); שו"ע (או"ח סי' תקו סעי' ב).